

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae

Записки з ономастики

Випуск 8

Збірник наукових праць

Opera
in onomastica

Fascicullum 8

Одеса
“Астропринт”
2005

ББК 81.031.4я5
3-324
УДК 801.311/.313(066)

Редакційна колегія

д-р філол. наук **Ю. О. Карпенко** (відп. редактор),
канд. філол. наук **М. І. Зубов** (заст. редактора),
ст. викл. **С. П. Павелко** (відп. секретар)

д-р філол. наук **О. І. Бондар**,
д-р філол. наук **Т. О. Бровченко**,
д-р філол. наук **І. М. Железняк**,
канд. філол. наук **Г. Ю. Касім**,
д-р філол. наук **Т. Ю. Ковалевська**,
д-р філол. наук **І. М. Колегаєва**,
д-р філол. наук **В. В. Лучик**,
д-р філол. наук **А. К. Смольська**,
канд. філол. наук **Л. Ф. Фоміна**,
д-р філол. наук **Н. М. Шляхова**,
д-р філол. наук **В. П. Шульгач**,
канд. філол. наук **Т. Ф. Шумаріна**

Рекомендовано до друку Вченою радою ОНУ.
Протокол № 4 від 23 грудня 2003 р.

“Записки з ономастики” внесені до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова Президії ВАК України № 2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — № 2. — С. 74.

Збірник зареєстровано в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України 05.07.2004 р. Свідоцтво: серія КВ № 8934.
(Мова видання: українська, російська, болгарська, англійська, польська, чеська)

АСОЦІАТИВНІСТЬ ЯК ЗАСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ

Традиційна класифікація способів словотворення в українській дериватологічній науці, витoki якої сягають праць В. М. Троїцького, є усталеною і загально визнаною. Подібною є ситуація, яка склалася щодо розгляду цього питання, і в російській дериватології, оскільки процес вироблення класифікації способів словотворення в українському і російському мовознавстві розвивався паралельно. За цією класифікацією прийнято виділяти такі способи словотворення, як лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний, афіксальні способи словотворення, складання з його різновидами, безафіксний спосіб або, як його зараз здебільшого називають, нульова суфіксація, усічення за зразком абрєвіації. В українській дериватології до перелічених способів прийнято додавати ще один спосіб словотворення — лексико-морфологічний, концепція якого була висунута І. І. Коваликом, але який з певних причин так і не набув широкого визнання.

Незважаючи на те, що вищеназвана класифікація способів словотворення є загально визнаною, деякі питання, пов'язані з нею, і навіть сам факт існування окремих способів словотворення, є дискусійними. Актуальною залишається проблема розрізнення синхронічної та діахронічної сутності способів словотворення, розмежування зрощення і словоскладання як словотворчих засобів, осново складання й окремих різновидів абрєвіатурного способу словотворення тощо. Чи не найбільші суперечності пов'язані з визнанням лексико-семантичного способу словотворення. Недослідженим залишається лексико-морфологічний спосіб словотворення. Показником того, що не все гаразд із сучасною класифікацією способів словотворення, є той факт, що творення багатьох слів в українській мові (а таких слів з'являється все більше і більше!) не можна пояснити, виходячи з наявного арсеналу способів словотворення.

Спробуємо відповісти в нашому дослідженні на окремі порушені питання, запропонувавши своє бачення шляхів їх розв'язання.

Акцентуємо нашу увагу на дії механізму лексико-семантично-

го способу словотворення, порівняємо її з дією відповідного механізму лексико-морфологічного способу та з'ясуємо особливості механізму творення тих слів, про які не можна сказати, що вони утворені одним із загальноприйнятих способів словотворення.

Як відомо, сутність лексико-семантичного способу словотворення полягає в переосмисленні значення мотивуючого слова, висловлюючись більш точно, — однієї з його семем. В основі механізму переосмислення значення слова лежать асоціації — процес, що ґрунтується на зв'язку між психічними явищами, при якому актуалізація одного з явищ породжує появу іншого [6: 24]. Скажімо, слово **зебра** (пішохідний перехід) утворилося від слова **зебра** (тварина) на основі зорових асоціацій, викликаних подібністю ліній, якими позначаються на дорозі місця, відведені для переходу пішоходів, і смугастим забарвленням тварин; слово **герц** (одиниця виміру висоти звуків) утворилося від прізвища німецького фізика Г. Герца, яким було введено цю одиницю виміру, на основі переосмислення значення мотивуючого слова за каузальною суміжністю. Як бачимо, безсумнівним є той факт, що в основі дії механізму лексико-семантичного способу словотворення лежать метафоричність та метонімічність, виникнення яких завжди пов'язане з певними асоціаціями. Лексико-морфологічний спосіб словотворення полягає в творенні слів шляхом переосмислення значення однієї із граматичних форм мотивуючого слова. Напр., слово **батьки** (мати і батько) утворилося переосмисленням значення граматичної форми множини **батьки** до слова **батько** за суміжністю; слово **досвітки** (заст. зібрання сільської молоді, організовані для спільної праці і розваг в осінній та зимовий час [7:1: 824]) є наслідком переосмислення значення слова **досвіток** (час доби перед сходом сонця, світанком [7: 1: 825]) у формі множини (**досвітки**) на основі часової суміжності.

Неважко помітити, що дія механізму творення слів лексико-семантичним і лексико-морфологічним способом в обох випадках зумовлена асоціативним процесом. Відмінність полягає лише в тому, що при лексико-семантичному способі словотворення відбувається переосмислення значення семем в цілому, незалежно від її граматичних форм, а при лексико-морфологічному — лише однієї із граматичних форм цієї семем. А це, як на нашу думку,

дає підстави вважати два вищеназвані способи різновидом одного і того ж способу, словотворчим засобом якого є асоціативність. Цей спосіб можна було б назвати асоціативним.

Як уже зазначалось, лексико-морфологічний спосіб словотворення, про існування якого вперше заявив І. І. Ковалик, не знайшов серед мовознавців належної уваги. Одна з причин відсутності інтересу до цього способу словотворення та, що ним, за традиційними уявленнями, утворюються лише окремі слова. Інша причина, на яку ми вже звертали увагу вище, полягає в спорідненості механізму творення слів з механізмом, на якому ґрунтується лексико-семантичний спосіб словотворення.

Звернувшись до прикладів, спробуємо показати, що лексико-морфологічним способом (як на нашу думку, то одним із різновидів асоціативного способу) в українській мові утворюється досить велика кількість слів, творення яких ще потребує спеціального вивчення.

Слова, утворені лексико-морфологічним способом, можна знайти серед множинних іменників. Напр., **окуляри, шахи, вершки**. Так, скажімо, слово **окуляри** утворилось переосмисленням значення множинної форми **окуляри** до слова **окуляр** (частина оптичного приладу [7: 3: 99]).

Слова, утворені цим способом, часто трапляються серед назв рослин: **калачики, півники, котики, косарики, барабольки, дзвіночки, зозульки, васильки, орлики, сокирки, козлики, ротики** тощо. Де, напр., слово **калачики** (багаторічна рослина родини мальвових із рожевими або червоними квітками [7: 2: 209]) утворилося переосмисленням значення форми множини до слова **калачик** (зменш. до білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста [7: 2: 209]). Назва рослини з'явилась внаслідок асоціації, що виникли між формою її листя та формою цього виду хліба.

Лексико-морфологічним способом утворені окремі назви народних свят, що пов'язані з церковним календарем: **Василя, Меланки, Миколи, Петра, Павла, Ганни, Дмитра** тощо. Ці слова виникли шляхом переосмислення значення імені святого в його родовій формі.

Гадаємо, що серед топонімів також є слова, утворені лексико-морфологічним способом. Цілком ймовірно, що цим способом

утворилися такі назви, як **Кринички, Ліски, Громи, Мости, Гори, Бички, Маяки** тощо.

Значна продуктивність лексико-морфологічного способу словотворення може бути виявлена в діалектній мові. Пор., напр., утворення слів на зразок: **мачки** (вінок із маків), **язики** (вид білих неїстівних грибів), **лежні** (пироги з мамалиги, начинені бринзою), **яїшники** (вид грибів).

Зважаючи на вже викладені фрагментарні спостереження та деякі міркування щодо лексико-морфологічного способу, вважаємо, що цей спосіб словотворення заслуговує на пильну увагу мовознавців і ретельне його дослідження.

Нерідко в науковій літературі можна знайти приклади того, коли особливості механізму творення слова розкриваються без називання способу, яким це слово утворилось. Здебільшого це стосується творення онімів, але не лише їх. Слова, утворення яких не можна співвіднести з жодним із існуючих способів словотворення, усе частіше з'являються в розмовному мовленні.

Одну із героїнь свого твору видатний український письменник П. Загребельний назвав **Вудзіганкою**. Звідки така назва? Як вона утворилася? Здається, при творенні цього слова порушені всі закони словотворення, бо відсутня мотивуюча база, незбагненними, на перший погляд, є засіб творення та спосіб, яким це слово утворилося. Але через це воно не перестає бути похідним. Сам автор пояснює утворення цього найменування таким чином: “В Мостищах її прозвано Вудзіганкою. В цьому трохи незвичному імені мовби зібрано було все: і загадковість воєводи, і зміїстість її постаті, і дзвеніння золотих прикрас, щедро навішуваних на жону Мостовиком, і її половецький сміх, якого, щоправда, ніхто, може, й не чув, але хай бог боронить і почути, бо в тому сміхові зваба і звада, чоловік би збожеволів, бодай раз зачувши його” [2: 1: 530]. Із тексту стає зрозумілим, що утворення **Вудзіганка** є наслідком зорових та звукових асоціацій, викликаних особливостями зовнішності, поведінки, характеру, вдачі самої героїні. Саме асоціації знаходять відображення в звуковій структурі слова і виконують функцію засобу творення цього слова. Що ж до способу його творення, то ним є асоціативний спосіб, який вище було запропоновано виділяти.

Незвичним, таким, що не вписується в норми словотворчого процесу, є утворення оніма **Кирпич** — прізвиська одного із персонажів радіосеріалу “Життя відстанню в десять хвилин” на прізвисьце **Цеглюк**. У зв’язку з цим прикладом пригадується випадок, описаний А. П. Чеховим, коли один із його персонажів ніяк не міг пригадати “лошадиную фамилию” іншого персонажа — **Овсова**. Подібно до того, як у чеховського героя виникають семантичні асоціації між прізвиськом **Овсов** і кіньми, так і в даному випадку неофіційне найменування **Кирпич** асоціативно зумовлюється прізвиськом **Цеглюк** (первинна семантична мотивація). Така асоціативна метаморфоза цілком закономірна для людини, яка недосконало володіє українською мовою, а її мова рясніє росіянізмами. Однак, семантичні асоціації, які лежать в основі творення оніма **Кирпич**, не вичерпуються простим зв’язком між українським словом **цегла**, яким мотивується прізвисьце **Цеглюк**, і його російським відповідником — **кирпич**. Цеглюк — особа груба і самовпевнена. Мало що може зупинити таку людину при досягненні нею поставленої мети. Про таких у народі кажуть: морда кирпичом — і вперед. Саме звідси, на нашу думку, з’являються й інші семантичні асоціації, завдяки яким у прізвиську **Кирпич** актуалізуються такі семи, як бездуховність, груба сила, напористість (вторинна семантична мотивація).

Той факт, що найменування особи мотивується словом, яке не є однокореневим до похідного, суперечить законам, за якими визначаються мотиваційні зв’язки. Загальновизнаним є положення про те, що мотивуюче слово — це слово, яке є найближчим до деривата серед однокорневих слів за значенням та структурою. Але в багатьох випадках при творенні слів існує розбіжність між семантичною і структурною мотивацією. Про таку розбіжність, хоч і дещо іншого характеру, можна говорити і в цій ситуації: прізвисько **Кирпич** первинно семантично мотивується прізвиськом **Цеглюк**, а структурно і вторинно семантично словом **кирпич**, яке з’являється в свідомості паралельно завдяки асоціативному процесу. Як бачимо, мотивація оніма **Кирпич** зумовлена дією цілісної ланцюгової реакції асоціацій. Аргументом на користь тієї думки, що мотивуюче слово не обов’язково має бути однокореневим з дериватом, як нам видається, є явище суплетивізму як засобу фор-

мотворення. Цілком закономірним є, напр., те, що формою множини до займенника **я** є **ми**, а **кращий** — проста форма вищого ступеня порівняння до прикметника **гарний**. Окремі різновиди суплетивізму, зокрема суплетивізм ступенів порівняння, очевидно, теж є результатом асоціативності. Провівши певну паралель, можна стверджувати, що утворення оніма **Кирпич** від **Цеглюк** не є порушенням законів словотворення.

Пояснюючи виникнення назви планети **Плутон**, Ю. О. Карпенко в одному із своїх досліджень пише, що планета дістала таку назву з кількох причин [4: 124]. Одна з них — це традиція продовження міфологічного ряду (інші планети вже мали назви Уран, Нептун). Інша причина полягає в тому, що Плутон — грецький бог підземного царства. Звідси — зв'язок назви з померлим американським ученим Персивалем Лоуелом, який до смерті шукав цю планету, зробив розрахунки, які пізніше і допомогли її відкрити. Крім того, у назві **Плутон** у двох перших звуках зашифровано ініціали цього вченого. Як бачимо, механізм творення слова **Плутон** як назви планети ґрунтується на сукупності взаємозумовлених семантичних і звукових асоціацій. Дією цього механізму визначається асоціативний спосіб творення назви цієї планети.

Футболістів відомої іспанської команди “Барселона” називають **барсами**. Безперечно, що ця назва є результатом звукових асоціацій, викликаних фонетичним складом слова “Барселона”. Із звуковими асоціаціями в даному випадку тісно переплітаються семантичні асоціації, бо барс — це звір, з яким пов'язане традиційне уявлення про легкий і швидкий біг та несподіваний напад. Це якраз ті риси, які дуже важливі для спортсменів цього виду спорту і які яскраво притаманні футболістам згаданої команди.

Назва стрибка **оллер** у фігурному катанні походить від перекрученого прізвища австрійського фігуриста Артура Ейлера. Можна було б припустити, що це слово утворилося шляхом апліятивації (різновид лексико-семантичного способу словотворення) від **Ейлер**, але похідна назва зазнає не лише семантичних, але й фонетичних змін, що не є властивим для цього способу словотворення. Отже, знову ж таки можна говорити лише про те, що поява нового слова спричинена дією фонетичних асоціацій. Що ж до способу творення цього слова, то його, як і спосіб творення

розглянутих вище слів, не можна ототожнити з жодним із існуючих способів словотворення.

Цікавим у цьому плані є утворення слова **фанера**, яке є розмовним синонімом з жаргонним забарвленням до слова **фонограма**. Очевидно, як і в попередніх випадках, похідне **фанера** — результат фонетичних і семантичних асоціацій. Звуковий склад слова **фонограма** спричиняє появу в нашій свідомості близького за своїм фонетичним складом слова **фанера** (дерев'яний матеріал з кількох склеєних тонких пластин з перехресним розташуванням волокон [7: 4: 670]). Паралельно розвиваються інші асоціації — семантичні. Суть їх, як нам видається, така: фанера — матеріал, виготовлений із відходів дерева, легко руйнується, нестійкий, неповноцінний; виконання під фонограму — заміна “живого” виконання озвученням запису, зробленого на спеціальному матеріалі, неповноцінне виконання, підробка.

Результатом дії виключно звукових асоціацій є поява в розмовному мовленні деяких фамільярних іменних форм. Скажімо, від **Сергій** утворилося **Серий**, від **Толя** — **Толстий**, від **Катя** — **Котя**, а звідси — і **Кіса** (назви утворені під впливом російської мови).

Звукові асоціації — механізм, на якому будується народна етимологія. Своєрідною тенденцією в розвитку сучасного українського словотворення є, напр., утворення слів від англійських термінів унаслідок народної етимології: **сидюк** від CD — “Сі-ді” (диск для зберігання інформації); **Ємеля**, або **мило** від e-mail (електронна пошта); **Аська** від ICQ (програма); **Клава** від клавіатура тощо.

Розглянувши і порівнявши механізм творення слів, які з'явилися в результаті дії лексико-семантичного та лексико-морфологічного способів словотворення, а також тих слів, визначення способу творення яких є проблематичним, можна дійти висновку, що засобом творення всіх цих слів є асоціативність. Спільний засіб творення передбачає і спільний для проаналізованих дериватів спосіб — асоціативний. Залежно від того, якого характеру асоціації беруть участь у творенні слова (фонетичні, семантичні, поєднання фонетичних і семантичних тощо), виділяються різновиди асоціативного способу.

У зв'язку із сказаним вище не можна не відзначити, що асоціативність певною мірою є обов'язковою складовою процесу тво-

рення слів будь-яким із існуючих способів словотворення. Але при інших шляхах творення слів словотворчим засобом є афікси, складання, зрощення тощо, і лише при асоціативному способі — асоціації.

Запропонований підхід до розв'язання порушених у нашому дослідженні проблем, як нам видається, об'єктивно відображає ситуацію, пов'язану з творенням в українській мові великого масиву слів. Саме такий підхід дає змогу вирішити важливі для української дериватології питання.

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. — К., 1999.
2. Загребельний П. А. Первоміст// Романи в двох томах. — К., 1974. — Т. 1.
3. Інверсійний словник української мови. — К., 1985.
4. Карпенко Ю. О. Космічні назви (Програма шкільного факультативного курсу)// Записки з загальної лінгвістики. — Одеса, 1999. — Вип. 1.
5. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотворення// Мовознавство. — 1992. — № 4.
6. Краткий психологический словарь/ Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М., 1985.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — К., 1998.
8. Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979.

О. Ю. Карпенко

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТОПОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ: ДАЛЬШІ КОЛА

Загальномовні онімічні фрейми за різновидами позначуваних денотатів поділяються на субфрейми, а за своєю природою — на реальний, віртуальний та сакральний скрипти. Індивідуальні ж онімічні фрейми поділяються за ступенем інформованості, за принципом “добре знаю” — “погано знаю” — “не знаю”, оскільки йдеться про онімічне наповнення індивідуального ментального лексикону. Таке членування, яке ми називаємо **колами**, в центрі яких перебуває індивідуальне **я**, не узгоджується зі структуризацією загальномовних фреймів і ділить їх, так би мовити, не поздовж, а упоперек. Компоненти різних субфреймів (у топонімічному фреймі — ойконіми, гідроніми, ороніми тощо) можуть потрапити в одне

коло, а компоненти одного субфрейму — у різні. Те ж стосується реального, віртуального та сакрального компонентів загальномовних онімічних фреймів.

Так, в індивідуальному топонімічному фреймі ми виділяємо кола: 1) малої батьківщини, 2) територіальної топонімічної системи, 3) рідної країни (етнічне коло), 4) закордоння, 5) вигаданої топонімії (острів *Ланута* у Дж. Свіфта), 6) потенційної, невідомої для даної людини топонімії. Ці кола досить-таки умовні, бо врешті-решт усе зумовлене ступенем знання, міцністю входження в ментальний лексикон. Для всіх, мабуть, українців назва рідної країни *Україна* входить не в третє коло, а в перше.

Саме з території, визначеної як третє коло, тобто рідної країни за межами топонімічної системи, носієм якої є людина (приміром, для буковинців це територія України за межами Буковини), знають від кількох десятків до кількох тисяч топонімів. Ця істотна амплітуда залежить від професії, переїздів та мандрівок, інтересів і, зрештою, пам'яті та інтелекту людини. Мешканці України передусім знають, окрім *України*, назви *Київ*, *Дніпро*, *Чорне море*, *Дунай*, *Канів*, *Карпати*, *Крим*, *Дністер*, імення найбільших міст — *Харків*, *Одеса*, *Львів*, *Донецьк*, *Дніпропетровськ*, *Запоріжжя*, *Чернівці*, *Полтава*, *Тернопіль*, хороніми *Галичина*, *Буковина*, *Волинь*, *Полісся*, *Поділля*. Далі починається вже не стовідсотковий збіг топонімічних знань. Усі опитані змогли назвати ще більше 100 топонімів третього кола, але серед них різних було не менше, ніж однакових. Знання окремих топонімів спалахує на короткий час у зв'язку з якимись подіями, як це нещодавно трапилося з островом *Тузла* у Керченській протоці. Так само не стільки об'єкт, скільки зазіхання на нього підтримують знання серед населення назви острова *Зміїний* у Чорному морі. А так різні люди знають різні топоніми, знають їх більше чи менше. Михайлина Коцюбинська, для якої багато важать “подорожі по пам'ятних місцях України”, знає більше топонімів, описуючи в споминах свої маршрути: по Черкащині: “Чигирин — Суботів — Моринці — Керелівка — Звенигородка [...]. Волинь: [...] виїздила у радіальні маршрути (Берестечко, Володимир-Волинський, Кременець). Сумщина: Батурин, Глухів, Путивль; іншим разом Прилуки — звідти Мотронівський монастир, Сокириці, Тростянець”; “вирвалася до Львова, а звід-

ти [...] десь неподалік: Олеський замок, Крехівський монастир, Потелич..., Косів, Криворівня, чарівне село із дзвінкою назвою Дземброня високо в горах по дорозі на Буркут” [16:204]. При цьому znana дослідниця, як бачимо, милується не лише об’єктами своїх мандрівок, а і їх назвами. Мандрівки добиралися вдумливо: майже всі названі М. Коцюбинською об’єкти настільки уславлені вагомими подіями, що стали фактами української історії, а не лише географії.

Мерівезер Льюїс (1774-1809), дослідник, що проклав у США шлях на Захід аж до Тихого океану, описує, у передачі Стівена Амброуза, план початку своєї експедиції наступним чином: “He told Jefferson he hoped to be across *the Appalachians* by early summer. He intended to go to the post at *South West Post*, near present *Kingston* in eastern *Tennessee* [...]. He planned to march them overland to *Nashville*, where he would [...] float down *the Cumberland River* to its junction with *the Ohio*, not far above *the Ohio*’s junction with *the Mississippi*. He planned to be in *St. Louis* by August 1” [21:84]. Топоніми вказують маршрут і вживаються у своїх прямих значеннях. Переважають назви природних об’єктів — гір, річок, бо вони визначають напрямок точніше. До того ж поселень на Заході було тоді обмаль.

В художньому ж творі сказати топонімами рідної землі можна дуже багато. Це блискуче виявила Ліна Костенко в романі “Бере-стечко”, де є місця, побудовані майже з самих онімів, передусім — топонімів, причому виключно реальних, реально існуючих. Тут “топоніми, маленькі часточки України, символізують всю Україну. Українськими топонімами поетеса окреслює українську ментальність, українську душу” [13:76; пор. 10; 11]: “А де ж мої *Немиринці* і *Гнівань*, | *Велике Дрюкове*, *Драчі*, *Шабельники*?! | Мій *Лютіж*, мій *Перечин* і *Суцани* | *Копичинці*, *Зозулинці*, *Тальне*, | *Попасне*, *Очеретяне*, *Гречане*, | *Затишине*, *Бурякове* і *Хмільне*!” [15:23]. Застосувавши такий новаторський спосіб використання топонімів, Л. Костенко водночас пордовжила народні, фольклорні традиції. Подібні речі трапляються, зокрема, і в коломийках. Пор. коломийку, що складається виключно з топонімів: “*Коломия*, *Отинія*, *Заболотів*, *Снятин*, | *Станіслав*, *Богородчани*, *Надвірне*, *Делятин*” [14:47]. Усе це ойконіми, назви поселень Івано-Франківської об-

ласті, причому поселень великих — міст або селищ міського типу. Тільки *Станіслав* тепер називається *Івано-Франківськом*, а *Отинія* та *Делятин* мають офіційні назви *Отиня* й *Ділятин* [20, т. 2:160]. Ці назви окреслюють, власне, малу батьківщину покутян.

Письменники і особливо поети масштабно й розмаїто використовують власні географічні назви, часто поєднуючи рідномовні, закордонні та вигадані топоніми, тобто назви третього, четвертого та п'ятого кіл індивідуального топонімічного фрейму. Ф. С. Фітцджералд просто вказує адресу подій: “This was the city of Tarleton in southernmost Georgia” [25:80]. Уільям Фолкнер місцем дії більшості своїх творів називає вигадану ним округу в штаті Міссісіпі *Yoknapatawpha* (Йокнапатофа), що має нібито індіанську назву і головне місто *Jefferson* (Джефферсон), назване вже на честь Томаса Джефферсона, одного з отців-засновників і третього президента США [24:7, 62, 317; там же, 414-415, виготовлена Фолкнером карта Йокнапатофи]. Пор. назву столиці США *Вашингтон*, утворену від прізвища головного отця-засновника і першого президента Джорджа Вашингтона. Ця назва стала відправною для топонімічних новацій Фолкнера.

Джером К. Джером у найвідомішому своєму творі примушує одного з трьох мандрівників згадувати давню форму назви міста *Kingston* (офіційно: *Kingston-on-Thames* — Кінгстон на Темзі): “I mused on Kingston, or “Kyningestun”, as it was once called in the days when Saxon “kinges” were crowned there” [26:62-63]. Це вказує на ерудицію персонажа і водночас слугує способом поміркувати про історію Англії.

Досить поширений прийом уведення топонімів у художній текст — їх оживлення, антропоморфізація. Так, Станіслав Стриженюк у вірші “Кавказ” говорить: “*Казбек, Ельбрус... | Говерла...* Це не фрази. | Я споглядав вершини у журбі. | І думав, — а які тяжкі образи | Несуть оці вершини на собі?” (з газет). Олександр Стернічук у вірші “Мама Індія” малює таку картину: “*Мама — Індія, | Тато — Китай. | На балконі у Парижі п'ю зелений чай*” [18:94]. Антропоморфізуючи назви країн, поет вдало користується граматичною категорією роду: *мама* — особа жіночої статі, *Індія* — хоронім жіночого роду; *тато* — особа чоловічої статі, *Китай* — хоронім чоловічого роду. Згаданий порядок *Париж* — не

антропоморфізується, це просто місце дії. Євген Запека антропоморфізує топонім *Україна* досить оригінальним чином: “і розляжусь | у тебе на канапі, | як *Україна* на карті Європи” [8:140].

Сучасні авнгардні поети не визнають не тільки ритму й рими, а й пунктуації та великої літери, від чого страждають не лише читачі, а й власні назви. Анатолій Дністровий у поемі “Вступ до сучасної картини світу” (авторське визначення жанру: “поема-трактат”) не вжив жодного розділового знаку (є тільки дужки й один раз двокрапка) і жодної великої літери (вони є тільки в абрєвіатурі ВМС). Отже, маємо: “мої родичі в *польщі* | мій дядько в *італії*”, “інертний *євросоюз* | лакейська *східна європа* | гормональноактивний *китай*”, “біля *прип'яті*”, “по *великобританії*”, “по *штатах*” тощо. Поема кінчається фразою: “мене треба поважати | бо я один чуєтє | один такий” [7]. Не один. Уже цитований О. Стернічук, користуючись “рецидивами химерних асоціацій” і “решетками наших імен”, пише “про континентальну *європу*”, про “амнезійну *америку*” тощо [18:92-93].

Подібні речі так розповсюдилися, що вже виглядають не новаторством. Однак закони віршування порушувати значно легше, ніж закони організації ментального лексикону. У всіх, хто пише *америка* чи *великобританія*, ці назви у мові мозку залишаються власними. Чим ближчим є коло, тим ця ознака сильніше заявляє про себе. Як правило, стилістично невмотивовані ігри з порушенням ономастичних норм починаються лише з закордоння, з четвертого кола індивідуального топонімічного фрейму. Своє рідне протривить такому насильству більше, а слова-символи взагалі йому не піддаються. Нам ніде не трапилося в новітній українській поезії написання онімів *Україна* чи *Тарас Шевченко* з малої літери.

Закордонну топонімію українці знають досить об'ємно. Зростає туризм, закордонні поїздки з політичними чи громадськими справами, діють бізнесмени, масово їдуть на заробітки. Назви материків, головніших країн та їх столиць, найбільших річок знають практично усі українці. Проте, приміром, європейський *Ліхтенштейн* та південноамериканський *Гондурас* не знає більше половини мешканців України. Столиці цих держав *Вадуц* і *Тегусігальпа* назовуть лише фахівці. Інші топоніми на території цих держав можуть знати тільки вузькі фахівці, що спеціально займають-

ся саме цими країнами. Закордоння, без урахунку країн СНД, знає Україну не набагато ліпше. З України найліпше знають не *Київ*, *Львів* чи *Одесу*, а *Шевченка*, та й то *Андрія*, футболіста, *Шеву*, а не геніального поета *Тараса*.

Утім, справа тут поволеньки міняється на краще у зв'язку з активізацією України в світі. Президент Леонід Кучма у своєму телевізійному виступі 11 липня 2004 р. мав підстави сказати, що в “міжнародній свідомості з'явився й поступово закріпився образ нової України, динамічної держави з високими темпами розвитку, готової до повноцінної участі в міжнародних процесах і відповідальної за міжнародну безпеку” (з газет). Проте, зазначимо, через два дні після цього виступу в газеті “Бульвар” (2004, № 28) з'явилася стаття з заголовком “Французи думають, що столицею України є Мінськ, а сама держава розташована поряд з Грецією”. Нагадаємо, однак, що обсяги індивідуальних топонімічних фреймів у різних людей різні. Конан Дойл уже в першому своєму оповіданні про Шерлока Холмса “A Scandal in Bohemia”, опублікованому в 1891 р., характеризує свого найвідомішого героя устами доктора Ватсона, підкреслюючи масштабність його дій шляхом звернення до закордонних топонімів, розкиданих по всьому світу — порт у Російській імперії, порт на Цейлоні, Нідерланди: “From time to time I heard some vague account of his doings: of his summons to *Odessa* in the case of the Trepoff murder, of his clearing up of the singular tragedy of the Atkinson brothers at *Trincomalee*, and finally of the mission which he had accomplished so delicately and successfully for the reigning family of *Holland*” [23:18]. Отже, перший ойконім, що з'явився в історіях Холмса — це наша Одеса. Знав її і автор, і оповідач, а персонаж навіть відвідав.

Андрухович у своєму романі “Перверзія”, дія якого в основному відбувається у Венеції, іронізує з приводу знань іноземців про Україну таким чином: “відчит про сьогорічну епідемію холери в *Україні*”, “Доповідь: Станіслао Перфемський (треба: Станіслав Перфецький — О. К.), *Росія* (закреслено в останній момент) *Україя*, автор” [4:37, 41].

Перекручення чи виправлення — один з провідних прийомів роботи з власними назвами у цьому романі. Там є й такий текст: “чемпіон *Галичини* (виправлено) *Галактики* з чорної магії”, а бід-

ний Станіслав (частіше — Стах) Перфецький, вигаданий Андруховичем головний герой роману, не називається іноземцями жодного разу правильно. Його іменують *Перфекцій*, *Персицький*, *Парф'янський*, *Парфумський*. Це теж алегорично засвідчує оцінку Андруховичем знання України в Європі. Утім, перекручення, переінакшення та вигадання географічних назв взагалі характеризує стиль онімічної роботи цього письменника. В “Московіаді” подибуємо такі ампліфікаційні ряди відтопонімічних прикметників, утворених як від українських, так і ближньозакордонних та вигаданих ойконімів: 1) у Москві “достатньо пройтися вночі Київським вокзалом і подивитися на цих сплячих товстих людей у поганому одязі: *херсонських, житомирських, вінницьких, криворозьких, зачепилівських, зателепанських, замудонських, леніноб(...)ських, дзержинох(...)ських* та — що там! — і *львівських теж*”; “Ви засяєте провідною зорею для всіх цих сплячих по *московських, петербурзьких, ашгабадських, сахалінських, уренгойських, мочегонських, краснож(...)ських* вокзалах “енків” [3:39, 40].

Зрозуміло, що своє знаєш ліпше ніж чуже. При цьому різниця між третім та четвертим колом індивідуального топонімічного фрейму має не лише інформаційний, а й аксіологічний аспект. Це чудово виразив Василь Симоненко, говорячи: “*Україно!* Ти для мене диво!”, “*Україно*, ти моя молитва, | Ти моя розпука вікова...” І — “Хай мовчать *Америки й Росії*, | Коли я з тобою говорю” [17:184-185]. Це — любов до свого, до своєї батьківщини. Це — патріотизм. Незрівнянно більша любов до рідного, аніж до чужоземного, не принижує і не зневажає закордоння. Америку й Росію мають своїх прекрасних поетів і своїх справжніх патріотів.

П’яте коло індивідуального топонімічного фрейму складають вигадані власні назви. Вигадання топонімів має різні цілі, різні форми, різні результати, різний ступінь поширеності. Основне місце дії чи не найвідомішого роману Олеса Гончара “Собор” — селище *Зачіплянка*. Такого поселення в Україні немає, на що зрештою вказує сам автор, жартома роз’яснюючи й походження назви: “У жодній енциклопедії світу не знайти нам цієї *Зачіплянки*. А вона є, існує в реальності. Без звички навіть трохи дивно звучить: *Зачіплянка*. Хтось колись тут за щось зачепився. І так пішло. В давні, в дозаводські часи було, кажуть, на цьому місці велике

село, що робило списи запорожцям. І коли мандрували козаки на Січ, то завертали сюди, щоб заpastися списками. Отоді, може, котрийсь козак і зачепився тут за якусь, поклавши початок династії” [6:5]. Назву автор побудував так, щоб було і небуденно (“навіть трохи дивно звучить”), й типово по-українськи, щоб вписувалося в український топонімікон. Йдеться про художню типізацію, про узагальнення: зображене в романі — то не якийсь ланцюжок подій у якомусь конкретному місці, а то є життя епохи, життя всієї України. Таку ж роль відіграє запроваджена У. Фолкнером округа *Yoknapatawpha* в його творах.

Метою вигаданих топонімів може бути не топонімічна мімікрія, щоб було схоже на реальне, а, навпаки, підкреслена несхожість, екзотичність назви. Автор відстоює думку, що існує десять груп топонімів (і взагалі онімів) за ступенем їх екзотичності [12], серед яких найвищі характеризуються повною відсутністю аналогів у національних ономастиконах. Зрозуміло, це стосується передусім науково-фантастичних творів, різного роду фентезі, але і в жанрово нефантастичних творах деякі письменники вдаються до дуже специфічних вигаданих назв. Згадаймо хоча б *Швамбранію* Л. Кассіля або *Зурбаган* О. Гріна. Дослідник онімії останнього дотепно назвав місце дії його творів *Грінландією* [9:317], бо реальної країни, де існувало б це місце, немає.

На особливу увагу заслуговує вигадана онімія Джона Толкієна, який був дуже уважним до власних назв і дуже ерудованим, побудовуючи свої незвичні оніми на наукових засадах. Свою позицію в цьому відношенні він висловив так: “То me a name comes first and the story follows” [22:374]. До речі, ми вживаємо форму *Толкієн* (транслітераційну), хоч існує інша форма написання цього імені — *Толкін* (транскрипційна), яку радить вживати Артур Гудманян, пор. новіші видання творів письменника: *Толкін* Дж. Р. Р. Хоббит, или туда и обратно. — М.: Олма-Пресс, 2003. — 445 с. Гадаємо, однак, за необхідне поважати традицію і зокрема *толкієністів*, фанатів цього видатного автора, які визнають тільки форму *Толкієн* і для яких його *Середзем'я* увиходить до другого, якщо не першого кола індивідуального топонімічного (так само й антропонімічного) фрейму.

Визнаний у світі “кращим письменником-фантастом усіх часів

і народів” [5:7], Джон Роналд Роуел Толкієн почав малювати географічну карту Середзем’я (*Middle-earth*) зразу ж після того, як написав перше речення свого “Хобіта” [5:16]. Картами вже традиційно супроводжуються англomовні видання творів Дж. Толкієна, наприклад кожна з трьох частин твору “The Lord of the Rings”, що вийшов у видавництві “Гарпер Коллінз” у 1999 році. Більше того, картографія “Володаря кілець” виділилася в окремий розділ толкієнознавства. Барбара Страчей (*Strachey* — за пропонуваною формою А. Гудманяна; у В. Гакова — Стрэйки) уклала цілий географічний атлас “Мандрівка Фродо”, що включає 51 карту і рекомендується у першій частині зазначеного вище видання: Strachey B. *Journeys of Frodo. An Atlas of J. R. R. Tolkien’s The Lord of the Rings*. Там же названо окреме видання карти Брайана Сіблі: Sibley B. *The Map of Tolkien’s Middle-earth*. В. Гаков називає також праці Карен У. Фонстад “Атлас Середзем’я” та Роберта Фостера “Путівник по Середзем’ю” [5:8].

Така широка представленість картографії творів Толкієна пояснюється не тільки пієтетом до великого письменника, а й його текстами, у яких точність, вираженість опису дозволяють перенести місце опису на карту. Пор. хоч би такі тексти “Володаря кілець”: “they dwelt in the upper vales of *Anduin*, between the eaves of *Greenwood the Great* and the *Misty Mountains*. Why they later undertook the hard and perilous crossing of the mountains into *Eriador* is no longer certain” [27, part 1:3]. Цей опис переселення хобітів з верхів’їв ріки Андуїн в Еріадор супроводжується поясненням, що на *Greenwood the Great* (рос. переклад: Великая Пуща [27, part 1:7]) насунулась якась тінь і тому цей *Великий Зелений Ліс* навіть називатися став по-новому: *Mirkwood*, тобто *Темний Ліс* (рос. переклад: *Лихолесьє*). Згодом єдина мова хобітів поширилася “from Arnor to Gondor, and about all the coasts of the Sea from Belfalas to Lune” [27, part 1:5], тобто в західній частині Середзем’я з півночі на південь — від Арнору (північніше Еріадору) до Гондору. При цьому хобіти посунули на південь, перейшовши “the brown river *Baranduin*”, а трохи нижче: “the Brandywine (as the Hobbits turned the name)” [27, part 1:5,6]. Шлях не тільки уважно позначається всюди топонімами, а й говориться про топонімічні зміни: Зелений Ліс стає Темним Лісом, ріку *Барандуїн* хобіти переінакшують

у *Брендівайн* (*brandy* “бренді” + *wine* “вино”). У російському перекладі ця остання цікава форма чомусь перетворюється у *Бренди-диум* [27:8]: перекладачі видозмінили назву Барандуїн по-своєму, не погодилися із зміною, зробленою хобітами. До речі, така топонімічна сваволя у російському перекладі “Володаря кілець” — не рідкість.

Між тим у Дж. Толкієна назва-переробка *Brandywine* говорить зовсім не про те, що хобіти любили випити, а про їх веселий характер. Суто хобітське світосприйняття відбито і в утворенні нового топоніма, коли хобіти гуртом відбудували зруйноване житло Фродо *Bag End* (у російському перекладі *Торба-на-Круче* [27:946 та ін.], а В. Гаков обмежується транскрипцією: *Бэг-Энд* [5:19]) та його околиці, утворивши затишну вуличку: “There was some discussion of the name that the *new row* should be given. *Battle Gardens* was thought of, or *Better Smials*. But after a while in sensible hobbit-fashion it was just called *New Row*” [27, part3:366-367]. Від назви *Battle Gardens* (Бойові Сади) — на честь перемоги Фродо над силами зла — хобіти відмовились, бо уникали амбітності, назву *Better Smials* (Ліпші Сміали), що мала перевершити назву *Great Smials*, де жили хоробрі Кроли, рід хобітів, теж не прийняли, бо уникали конфліктних змагань. Обрали назву, яка без якихось асоціацій прямо називала об’єкт, що й акцентує автор своїм текстом: *new row* — *New Row*. Апелятив став топонімом і все.

Дж. Толкієн не просто був уважним до топонімів і всіх онімів взагалі, а й добре відчував, розумів топонімічні нюанси й топонімічну пов’язаність, можна сказати — топонімічну систему. Великі географічні об’єкти, передусім країни та ріки, одержують назви, що добре продумані з погляду фонетики та структури: *Нуменор* (острів, з якого припливли першопоселенці), *Арнор*, *Еріадор*, *Гондор* — усі старовинні хороніми мають кінцеве *-нор* або *-дор* і не мають більш-менш виразної етимології: фантастична, а не реальна мова їх породила. Проте країна зла *Мордор*, маючи те ж кінцеве *-дор*, перегукується з англ. *murder* “вбивство” [5:21]. Менші та свіжіші топоніми звучать цілком по-англійськи: *the Shire* “графство” (російський переклад: *Хоббитанія*), *Greenfields* (адекватний російський переклад — *Зеленополье*), *the Golden Wood*, “Золотий Ліс” (російський переклад — *Златолесье*) [27, part 2:76] тощо. Це не озна-

час, що хобіти перейшли на англійську мову. Це поширений у фантастиці псевдопереклад: автор подає ніби переклад з невідомої мови на мову, якою пише твір. Такі псевдопереклади широко представлені зокрема у фантастичних творах братів Стругацьких [1:147-149; 2:79-81] та інших аворів.

Власне кажучи, розгляд вигаданих географічних назв дозволяє докладніше розібратися в теоретичних проблемах індивідуальних онімічних фреймів. В антропонічному індивідуальному фреймі можна виділити тільки чотири індивідуальні кола, а в топонімічному цілих шість передусім тому, що топоніми прив'язані до певного місця, належать певній території (і тому метафорично називаються мовою землі). У всіх типах індивідуальних онімічних фреймів є найближче коло, що безпосередньо отчує Я володаря ментального лексикону, суб'єктивно з ним найміцніше пов'язане і тому найліпше йому відоме, а також найвіддаленіше потенційне коло, якого носій ментального лексикону взагалі не знає, але щоразу щось із нього пізнає чи щось туди відправляє, підсвідомо звільняючи свій ментальний лексикон, тобто просто забуваючи якісь власні назви. Між цими двома крайніми колами може знаходитись одне чи кілька проміжних кіл. В індивідуальному антропонімічному фреймі їх два — наймення особисто знайомих людей та історичних осіб разом з особами віртуальними (персонажі творів) та сакральними (персонажі міфів). В індивідуальному топонімічному фреймі їх не два, а чотири (топонімічна система, топонімія рідної країни, закордоння, вигадана топонімія — як авторська, так і сакральна). Чітко розмежовані територіально (у реальності чи у задумі), ці чотири кола не менш чітко розрізняються і особливостями своїх назв, і, що найголовніше, особливостями свого ментального сприйняття.

Отже, останнє шосте коло індивідуального топонімічного фрейму — це ті власні географічні назви, яких даний носій ментального лексикону не знає. Коло це, зрозуміло, у всіх людей величезне, але й ступінь знаності, топонімічної ерудованості дуже розрізняється від людини до людини. Можливо, є люди, які не знають і ойконіма *Токіо* (найвідоміший японський ойконім і досі, мабуть, не *Токіо*, а *Хіросіма*). Міста ж *Явата* чи *Убе*, затоки *Муцу* чи *Сагамі* за межами Японії знають лише фахівці чи люди, пов'язані з цими

географічними об'єктами якимись життєвими ситуаціями. Дрібніших японських топонімів не знає й більшість японців. Це загальномова і загальноментальна закономірність. Ментальний лексикон тримає те, що з тих чи інших причин є потрібним, і позбавляється від зайвого.

1. Андреевко Е. Ю. Прагматика имени собственного в научно-фантастическом произведении: Повесть А. Н. и Б. Н. Стругацких “Трудно быть Богом” // Русское языкознание. — К., 1992. — Вып. 25.

2. Андреевко О. Ю. Власні назви в оригіналі й перекладі науково-фантастичного твору. На матеріалі повісті братів Стругацьких “Населений острів” // Щорічні записки з українського мовознавства. — Одеса, 1996. — Вип. 3.

3. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. — Івано-Франківськ, 2000.

4. Андрухович Ю. Перверзія. Роман. — Львів, 2000.

5. Гаков В. Властелин сердец. Очерк о Толкине и его мире // Дж. Р. Р. Толкин. Хоббит, или туда и обратно. — М., 2003.

6. Гончар О. Собор. Роман. — К., 1968.

7. Дністровий А. Вступ до сучасної картини світу. Поема-трактат. — Література плюс. — 2003. — № 7 (50). Журнал у журналі “Кур’єр Кривбасу”. — 2003. — № 165.

8. Запека Є. Горнято львівської кави // Кур’єр Кривбасу. — 2003. — № 167.

9. Зинин С. И. Антропонимический мир Гринландии (Имена собственные в произведениях А. Грина) // Восточнославянская ономастика. Исследования и материалы. — М., 1979.

10. Калінкін В. М., Лінчицька Ю. В. Із спостережень над поетикою онімичного простору роману Ліни Костенко “Берестечко” // Українська пропріальна лексика. Матеріали наук. семінару. — К., 2000.

11. Калінкін В. М., Лінчицька Ю. В. Поетика онімного простору. Роман Ліни Костенко “Берестечко” // Филологические исследования. — Донецк, 2000. — Вып. 2.

12. Карпенко О. Ю. Екзотичність як неодмінна риса власних назв у науково-фантастичному творі // Записки з ономастики. — Одеса, 1999. — Вип. 1.

13. Карпенко Ю. О. Мова топонімів — мова землі: онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко “Берестечко” // Історико-літературний журнал (Одеса). — 2000. — № 5.

14. Коломийки. — К., 1969.

15. Костенко Л. В. Берестечко. Історичний роман. — К., 1999.

16. Коцюбинська М. Із книги споминів // Кур’єр Кривбасу. — 2003. — № 167.

17. Симоненко В. Берег чекань. — Мюнхен, 1973.

18. Стернічук О. Урок географії // Кур’єр Кривбасу. — 2003. — № 165.

19. Толкиен Дж. Р. Р. Властелин колец: Трилогія. — М., 2002.

20. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. — К., 1969. — Т. 1-2.

21. Ambrose S. E. Undaunted Courage. — N. Y., 1997.

22. Cohen J. M. and M. J. Dictionary of the Twentieth-Century Quotations. — Lnd., 1996.
23. Conan Doyle A. Selected Stories. — M., 1965.
24. Faulkner W. Absalom, Absalom! — M., 1982.
25. Fitzgerald F. S. The Diamond as Big as the Ritz and Other Stories. — Lnd., 1996.
26. Jerome J. K. Thee Men in a Boat to Say Nothing of the Dog. — M., 1964.
27. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings. — Lnd., 1999. — Parts 1-3.

Г. В. Сеник

ПРИЗВИСЬКА НАДДНІСТРЯНЩИНИ

Діалектна мова завжди була першоосновою для вивчення фактичного стану, у якому перебувають різномірні компоненти, що належать до всіх рівнів літературної мови. Вивчення словникового складу говірок створює широкий мовний контекст для пошуків у таких сферах, як етимологія, семантика, теорія номінації [3: 208]. У даній статті ми намагатимемось розглянути мотиваційну базу неофіційної системи іменувань наддністрянських говірок.

Неофіційні назви притаманні майже кожному мешканцю сучасного села. Ці оніми дедалі активніше стають об'єктом дослідження як українських, так і зарубіжних ономастів. Проблема значення та функцій неофіційної системи іменування присвячені праці М. Худаши, М. Лесюка, О. Близнюк, Н. Ананьєвої, П. Поротникова, М. Карпенко, М. Ушакова та ін. Також обговоренню цих питань була присвячена VI Міжнародна славістична конференція, яка відбулася в Любліні у 1997 році.

Як зауважують Г. Є. Бучко та Д. Г. Бучко, аналіз неофіційної (народно-побутової) системи іменування насамперед вимагає чіткого визначення компонентів, які цю систему створюють, та чіткої дефініції цих компонентів [1: 4]. Проаналізувавши матеріал, зібраний у бойківських селах, вищезгадані вчені виділяють п'ять видів неофіційних антропонімів:

1. гіпокористичні варіанти особових імен;
2. посесивні та деякі інші деривати від прізвищ;
3. посесивні та інші деривати від імен батьків або чоловіка;
4. індивідуальні прізвиська;

5. сімейно-родові (спадкові) іменування, що генетично відрізняються від офіційного прізвища носія [1: 5].

Об'єктом нашого дослідження стало з'ясування мотивації групових та визначення лексико-семантичних груп індивідуальних прізвищ мешканців Наддністрянщини, зібраних у Галицькому районі Івано-Франківської області.

У статті “Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого района Свердловской области” П. П. Поротников поділяє прізвиська за їх власне антропонімічним значенням на 3 групи: сімейно-родові, особисто-індивідуальні та колективно-територіальні [7: 150], дещо конкретизуючи класифікацію В. І. Тагунової (особисті, сімейні та прізвиська, які стосуються мешканців деяких населених пунктів у цілому [10: 49]).

Більшість праць з даної тематики присвячена аналізу власне прізвищ та вуличних назв (чи сімейно-родових іменувань). В українській ономастиці на даний час не існує чіткого терміна для назви останньої групи. М. Л. Худаш запропонував термін “прізвищева назва” [12: 100], Г. Є. Бучко та Д. Г. Бучко оперують термінами “сімейно-родові (спадкові) іменування, “вуличні назви”, придомки [1], Р. Осташ використовує терміни “родове і родинне прізвиська”, ґрунтуючись на розумінні цих понять мешканцями досліджуваної ним території, А. Ф. Міхіна звертається до терміна “сімейно-родові прізвиська” [4: 270].

На нашу думку, вибираючи відповідний термін, варто враховувати походження таких назв (хоча саме сімейно-родові іменування є найдавнішими і тому часто встановити їх мотивацію дуже важко). Наприклад, у досліджуваному регіоні такі оніми, як *Цьоньки* (*Цьонь!* — вигук, яким кличуть коней [6: 361]), *Гриби*, *Цигани*, *Зозульки*, виникли спочатку на позначення множини (багато дітей у сім'ї). Так само *Світі* — брати Павло й Петро. А вже потім кожного з членів родини почали називати онімом у формі однини — *Цьоник*, *Василь Гриб*, *Циган Петро*, *Зозулька*, *Світій*. У такому випадку, мабуть, варто говорити про сімейно-родові прізвиська. А іменування типу *Василики* (батько *Василь*), *Грубаси* (батько *Грубас*), *Щурі* (дід *Щур*), *Гропци* (батько *Гропца*), *Дзядики* (дід *Дзядик*) відносимо до вуличних назв. Наведені приклади власних назв є дуже стійкими, вони продовжують жити у 2-4 поколіннях.

Але для виділення однієї особи з назви роду потребуються додаткові засоби — ім'я чи індивідуальне прізвисько особи: *Василь Дзядик (Дзядиків), Володька Вольги Щурихи, Донька (Євдокія) Ковалева, Пампух Гропців*. Таким же чином за допомогою суфіксів **-ов, -ів, -ев, -ин** утворюються вуличні назви від сімейно-родових чи індивідуальних прізвищ — *Йван Цьоників, дочка Зозульчина*, від андронімів та патронімів — *Гані Йванцева, Петрів хлопець, Яцєві діти*.

Сімейно-родові іменування належать до найдавніших способів ідентифікації особи і є вдячним матеріалом для глибшого вивчення історії становлення сучасних прізвищ різних регіонів України.

Цікавою і майже недослідженою є група колективно-територіальних прізвищ. Це прізвища людей, об'єднаних не родинними стосунками, а територіальними [7: 154], і найчастіше вони даються мешканцями сусідніх сіл. Мотивація таких назв в основному пов'язана з родом занять, з особливостями одягу, з кількістю населення. Нами у Галицькому районі виявлено такі оніми: *балабундики* (с. Загір'я) — “любили битисі”; *безремінники* (с. Хохонів) — не носили ременів; *голопупенки* (с. Тенетники) — жили бідно; *греки* (с. Бовшів) — вважають, що першим поселенцем був грек; *інтелігенція* (с. Старий Мартинів) — тут була збудована велика школа і багато вчителів знімало помешкання; *кацабайники* (с. Крилос) — носили кацабайки (полотняні кофти [6: 343]); *китайці* (с. Мединя, Старі Скоморохи) — народжувалось багато дітей; *китайці* та *гранчіки* (від *грань* — “жарина”) (с. Лани) — запальні; *ковбасьинники* (с. Дубівці) — вміли готувати смачну ковбасу; *кошки* (с. Кінашів) — плели кошки; *куркулі* (с. Різдяни) — багато мешканців жили заможнo; *монголи* (с. Нові Скоморохи); *нагавиці* (с. Нарайка) — “носили білі сподні, як у гуцулів” (*нагавиці* — штани суконні [9: 569]); *намульинники* (с. Дубівці, Бишів) — дуже болотиста земля; *раки* (с. Куничі), *ракоїди* (с. Водники) — водилося багато раків; *скомороські миханьки* (с. Скоморохи) — можливо, було багато Михайлів; *татари* (с. Дем'янів) — кажуть, що колись у цих селах народжувалися вузькоокі діти; *фльики* (с. Більшівці) — у селі була бойня (*флячки* — їжа: порізані на шматки свинячі або телячі кишки, зварені в пшеничній каші [9: 378]); *цибульинники* (с. Яблунів) — торгували цибулею; *чабани* (с. Загір'я) — наймали-

ся пастухами; *ягодьинники* (с. Вигівка) — нові будинки будувались на місці колишньої посадки черешень. А іноді рід занять чи поведінка людей стають основою для творення не колективного прізвиська, а топоніма — другої назви села: села Німшин та Демешківці мешканці сусідніх сіл називають *Льохенбургом* (тут розводять поросят на продаж), с. Деліїв — *Афганістан* (забіяки — душмани), найсучаснішою є назва с. Ганівці — *Голієуд* (вважають, що тут проживають дуже симпатичні дівчата). Як бачимо, майже всі колективні прізвиська мають у собі яскраве конотативне забарвлення.

Зауважимо, що мешканці не всіх сіл добре знають чи пам'ятають колективно-територіальні прізвиська свого або сусіднього села. Ще складнішим було питання пояснення значення цих назв. Також звертаємо увагу і на той факт, що колективи деяких населених пунктів мають по два прізвиська — результат різних реакцій навколишніх сіл: с. Крилос — *кацабайники* та *палиничники*, с. Старі Скоморохи — *китайці* та *довбаки*, с. Підшумлянці — *гаджули* та *братіє*, с. Нові Скоморохи — *гоцьки* та *монголи*. Отже, як правило, колективно-територіальні прізвиська є відображенням ставлення мешканців одного населеного пункту до іншого, уявлень одного колективу про інший і несуть у собі інформацію про історію створення та розвитку поселень.

Найбільш широко представлений шар індивідуальних прізвиськ. Часто трапляється так, що одна й та ж людина має кілька неофіційних найменувань: індивідуальне прізвисько та вуличну назву (*Ковалиха* — *Швабіста*, *Зинька Василичка* — *Чорна*) або ж два-три індивідуальних прізвиська (*Москаль* — *Бляха Муха* — *Японській Городовой*, *Анфіса* — *Ламбада*).

Зібрані нами прізвиська розподіляємо між наступними семантичними групами:

1. найчисельнішою є група прізвиськ, в основі яких лежать особливості мовлення носія:

а) дефекти мовлення: *Богозда* (борозда), *Вафа* (Вася), *Либа* (риба), *Скати́я* (сказати я), *Сьпка* (*шипка* — літ. *шапка*), *Ханьо* (файно);

б) особливості дитячого мовлення: *Вуля* (вода), *Мирик* (Дмитрик), *Пуньо* (Павлуньо), *Сена* (Йосип), *Сняйдик* (прізвище *Гайдик*), *Сям* (сам), *Ційна* (стрійна);

в) вживання слів-паразитів: *Ало, Браць, Ге, Пльи-Пльи, Понімаєш, Рідний, Тижик* (повторював *теж*), *Фрак, Японській Городовой*;

г) спосіб мовлення: *Буркач* (низький голос), *Гуньо* (невизначно), *Затирка* (швидко говорить, “наче кликоче затирка”), *Муньо* (повільно розмовляє), *Тарадайка* (багато говорять), *Ціцірка, Шумило* (“шумить по селі”), *Шушенька* (шепелявить);

г) часто повторювані слова або вирази: *Грущинка* (“У мене грушки солоденькі, як медочок, а грущинка ще солодша”), *Дзядик* (любив обзивати когось “дзядом”), *Смертонько* (“Смертонько, не бавсі!”);

д) вимова слів з фонетичними особливостями інших говірок: *Гарачка* (гарячка), *Хора* (хвора);

е) використання у мовленні слів іншомовного походження: *Бішлік* (нім. *Bizykel* — діал. (двоколісний) велосипед, мотоцикл, самокат), *Гундар* (нім. *hundert* — сто), *Есик* (нім. *essen* — їсти). Детальніше про цю групу йдеться у статті “Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ [8: 30-36].

2. Наступну групу складають прізвиська, що характеризують зовнішній вигляд носія.

а) зовнішній вигляд в цілому: *Квіточка, Пасочка* (вродливі), *Качур* (Хочемо зауважити, що далі у статті зустрічатимуться однозвучні прізвиська, які належать до різних семантичних груп. У даному випадку онімом *Качур* у с. Коростовичі називають кучерявого чоловіка, у с. Поплавники — запального, а у с. Придністров’я — того, хто ходить, перевалюючись з ноги на ногу), *Баран, Пушкін, Чучо, Віктор Карено* (кучеряві), *Патлак* (нерозчисаний);

б) за деталями одягу і аксесуарами: *Мадончик, Фігурантка, Цариці* (Цариця) (дуже гарно одягалися), *Штаняга* (великі штани), *Ксьондзик* (малим ходив у довгій сорочці), *Медвідь* (носив довгий кожух), *Фовстик* (носив плащ з широкими полами), *Марісі Рішката* (зав’язувала кінці хустки над чолом), *Сліпий* (носив окуляри);

в) особливості ходи: *Качка, Качур* (ходять, перевалюючись з ноги на ногу), *Пан* (ходив повільно, поважно), *Гонак* (дрібна хода), *Гупалиха, Гопшта, Шльома* (важка хода);

г) фігура, ріст і особливості постави: *Колобок, Помпась, Кабан*,

Булка, Бочкен, Балій, Ситий (товсті), *Шланг, Таранька, Шпичка* (худі), *Бузьок, Габа* (високі), *Мушка, Донька-Шпонька, Вушінка, Ковбанька, Курочка, Гудзок, Горобець, Дулька* (чоловіче), *Бобко, Жук, Куций, Малий* (маленькі, невисокі);

г) особливості окремих частин тіла:

– пігментація: *Кастро, Румун, Циган* (смагляві), *Сойка* (білява), *Помідор, Багрина, Кугут, Кавун, Гранчик* (із червоним обличчям), *Чорний, Білий, Рижа, Жира* (метатеза), *Кукурудзяний, Гарбузик* (про колір волосся), *Попель* (попелясте волосся), *Теклі Синьогубка* (сині губи);

– форма і величина: *Зуб, Суслик* (великі зуби), *Ковпак, Паньківус* (великі вуса), *Довгоносик, Дрозд, Шпак* (великий ніс), *Довбач* (велика голова), *Гусак* (довга шия), *Чубак* (великий чуб);

– вади зовнішності: *Каністра* (криві ноги), *Мокра* (лице в пухирях), *Кривий* (з короткою ногою), *Рапатюк* (в дитинстві переніс кір), *Горбатенько* (горбатий), *Лисий, Колобок* (лисий), *Гульман* (глухий), *Бойко Попорений* (залишився великий шрам після операції).

3. П. Нікуліна, аналізуючи такого типу оніми, зауважує, що часто прізвиськом стає апелятив, який безпосередньо називає зовнішню ознаку. Така неофіційна назва використовує ті ж диференційні ознаки, які входять в лексичне значення апелятива [5: 177]. Одночасно зважаємо на те, що апелятиви, перетворюючись у прізвиськові назви, переосмислюються, несуть додаткове, іноді зовсім інше, відмінне від споконвічного, смислове навантаження [2: 87].

3. Виділяємо групу прізвиськ, які вказують на особливості поведінки чи характеру носія: *Хитрик, Аньгдот, Цап* (впертий), *Шулько* (швидкий), *Думко* (замислений), *Мошко* (обманює), *Качур, Йиндик* (запальні), *Веретено* (любить танцювати), *Сова* або *Пугу* (любить поспати), *Пробка* (дуже швидка), *Пустяк* (неслухняний), *Муха* (вертлява), *Пиячок, Чвертка, Шланг Ігорко* (полюбляють горілку), *Дикий* (сором'язливий), *Доцент* (зłodій — прізвисько запозичене з фільму “Джентльмени удачі”), *Хмара* (мінливий характер), *Цибулько* (плаксивий), *Райкін* (любить жартувати), *Пігічка* (криклива), *Дзйба* (дуже в'їдлива).

4. Одну із груп становлять прізвиська, мотивацією яких є професія чи рід занять особи: *Дудик* (музикант), *Пензлик* (художник), *Цюк* (працює на пилорамі), *Базюк* (розводив кіз та овець; *Базь-*

базь! — заклик для ягнят [9: 20]), *Ковтало* (столяр), *Рибко* (рибак), *Мньирка* (мірошник), *Бешко* (тримав багато баранів), *Народний вчитель* або *Дзвоник* (учитель фізкультури), *Сметана* (їздив на молоковозі), *Рурик* (виготовляв ринви), *Сосновій* (лісничий), *Санькер* (виготовляв сани).

5. У селах Наддністрянщини поширені прізвиська, які вказують на національність, місце народження чи проживання денота: *Басараб*, *Поляк*, *Гоцул*, *Маскаль*, *Марикан* (був на заробітках в Америці), *Галичан*, *Штефка Блюдницька*, *Збічка* (жив на збочі), *Закузняк* (живе за кузнею), *Зглинищин* (жив біля гори, де копали глину), *Горбай* (живе на горбі), *Юрко Зарівнів* (за рвом). Також сюди відносимо прізвисько *Буритинські батареї*, яким у с. Лани називають студентів, котрі навчаються у Бурштинському енергетичному технікумі.

6. Окрему велику групу складають прізвиська, які утворені від власних назв:

а) від прізвищ носіїв *Бендьичка* (Бендяк), *Гіфко* (Гіфес), *Меля* (Мельничук), *Синичка* (Синишин), *Цап* (Баран);

б) від імен носіїв: *Єтнас* (Гнат), *Зайць* (Яків), *Масьо* (Михайло), *Мері* (Марія), *Петлюра* (Семен), *Пілсуцький* (Йосип), *Полудрага* (Павло), *Савон* (Сава), *Федик* (Федір), *Штиган* (Степан);

в) від імен предків: *Воніфрочко* (батько Оніфр), *Ганька Грегорка* (дід Григорій), *Дмитро Маланка* (бабуся Меланка), *Климак* (дід Клим), *Магдій* (мама Магда), *Титус* (батько Тит).

7. Ще одну групу становлять прізвиська, які вказують на матеріальний стан сім'ї: *Біда*, *Бідочко*, *Вушівці*, *Гриби*, *Бурдей* (жив у старенькій хатині — бурдейці); *Калитка*, *Мужнак*, *Цар*, *Панич*, *Буржуй*, *Шпаки*, *Бідний* (заможний чоловік, який прибіднювався).

8. Виділяємо невеличку групу онімів, які свідчать про віросповідання носіїв: *Субота*, *Побоциха*, *Суботник*, *Бабак* і *Бейбеличиха* (інформанти пояснюють, що так у їхньому селі називають суботників);

9. Наступна група — це прізвиська, в основі мотивації яких лежать назви улюблених продуктів харчування: *Борщик*, *Кулиш*, *Труфіль*.

10. І останню групу формують оніми з непрозорою семантикою (інформанти не змогли пояснити мотивацію цих прізвиць):

Башистий, Гердик, Канібра, Кунда, Паніто, Пініцьо, Рейтейчиха, Самаранда, Сулька, Таньзит, Тюх, Ціпак, Шіц. Існує така думка, що прізвиська наповнені внутрішньою формою доти, доки зберігається їх мотивація, доки їх пам'ятають оточуючі. Як тільки вона забувається, прізвисько стає немотивованим [13: 106]. Та М. М. Ушаков вважає, що прізвисько не може бути асемантичним. Втрата мотивації, відсутність умов, що підтримують прізвисько, можуть привести до його втрати або заміни іншим. Але якщо прізвисько зберігається, то зберігається і тенденція до його семантичного наповнення, бодай приблизного чи узагальненого характеру [11: 160].

Прізвиська, виявлені нами у мешканців Галицького району, можуть утворювати як синонімічні ряди: *Кавун, Бочкан, Балій, Слимач* — про товстих, *Анфіса, Бейжа, Ламбада, Вітердама, Зонька Гарнізонка* — про жінок легкої поведінки, *Циган, Чорний* — про смаглявих, *Гупалиха, Гопита, Шльома* — про людей з важкою походою, так і омонімічні пари: *Кугут* — запальний і з червоним обличчям, *Хмара* — високий на зріст і мінливий характер. Деякі прізвиська присвоюються на основі антитези: *Паскуда* — називали дуже вродливого хлопчика, *Збуї* — маленький, *Малий* — високий.

Мотивацію більшості із наведених вище прізвиськ можуть пояснити в основному люди старшого покоління, і оперують вони цими назвами (особливо образливими, насмішкуватими) в колі хороших знайомих, однодумців (цей момент часто ускладнював нам процес збирання матеріалу). Старше покоління більш стабільне у виборі одиниці номінації, молодь же прагне до емоційності, образності, віддає перевагу модним тенденціям і тому часто додає до вже існуючих нові прізвиська: *Кіс, Кент, Барс, Ган, Гога, Лужний, Ребров, Руль, Довбуш.*

1. Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини// *Linguistika slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк.* — К., 2002.

2. Ванюшечкин В. Т. Семантическая и словообразовательная структура диалектных прозвищ// *Ономастика Поволжья.* — Горький, 1971. — Т. 2.

3. Євтушок О. Лексична парадигма діалекту як один із параметрів дослідження говорів// *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.* — Житомир, 2001. — № 6.

4. Міхіна А. Ф. Сімейно-родові прізвиська (на матеріалі болгарських сіл Запорізької області)// В пространстве филологии. — Донецьк, 2002.
5. Никулина З. П. Из наблюдений над группой прозвищ по внешнему признаку// Имя нарицательное и собственное. — М., 1978.
6. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. — К., 1964. — Ч. 1–2.
7. Поротников П. Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого р-на Свердловской области//Антропонимика. — М., 1970.
8. Сенік Г. В. Особливості мовлення як джерело створення прізвицьк// Записки з ономастики. — Одеса, 2000. — Вип. 4.
9. Словарь української мови/ За ред. Б. Д. Грінченка. — К., 1996. — Т. 1-4.
10. Тагунова В. И. Современные прозвища в диалектной речи Муромской земли// Ученые записки Рязанского гос. пед. ин-та. Лексика современного русского языка. — М., 1967. — Т. 40.
11. Ушаков Н. Н. Прозвища и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища)// Имя нарицательное и собственное. — М., 1978.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. — К., 1977.
13. Чайкина Ю. И. О традиционных прозвищах в Белозерье// Филологические науки. — 1969. — № 3.

С. П. Павелко

ОДИНИЧНІ ЖІНОЧІ ІМЕНА В ІМЕННИКУ КОСОВА

Антропоніми — вагомий пласт ономастичного простору кожної національної мови. І це цілком закономірно, адже особові імена, прізвища, прізвиська, імена по батькові, псевдоніми відіграють важливу роль у житті суспільства. Вони мають істотне значення для вивчення історії, права, етнографії, для адміністративно-юридичної практики, для впорядкування та вдосконалення засобів офіційної ідентифікації населення. Дослідники вказують на ще одну важливу функцію онімів — креативну. Уявлення й асоціації наших предків через посередництво антропонімів творили їхнє життя, із чого очевидно є креативна функція пропріальної лексики: буття визначає характер імені — ім'я творить буття[16:72].

Вивчення антропонімів в Україні має вже певні традиції. Початки наукового студіювання розпочалися ще в другій половині XIX ст. і пов'язані з працями таких мовознавців, як А. І. Степович, М. Ф. Сумцов, В. О. Охрімович, В. М. Ястребов, І. Я. Франко. Це були невеликі роботи, присвячені окремим явищам антро-

понімії. Початок ХХ ст. ознаменувався появою праць з елементами наукового узагальнення, “з’ясування національних рис та продовженням регіонального вивчення антропонімів на основі діалектних особливостей”[4:29].

У середині ХХ ст. робота у цій галузі ономастичних досліджень значно активізувалась. Розпочинається системне вивчення українського антропонімікону, робляться спроби класифікації та узагальнень в межах зібраного фактичного матеріалу, розробляються теоретичні проблеми ономастики. У цей час з’являються монографічні дослідження та окремі статті Л. Л. Гумецької, М. Л. Худаша, М. О. Демчук, Р. Й. Керсти, А. П. Непокупного, С. П. Бевзенка, Ю. О. Карпенка, П. П. Чучки, Ю. К. Редька, І. М. Железняк, Л. Т. Масенко, А. О. Білецького, І. І. Ковалика, В. О. Горпинича, І. Д. Сухомлина, М. І. Сенів.

Серед антропонімічних розвідок значне місце посідає вивчення класу імен. Досліджуючи їх, окрім цікавих ономастичних результатів, можна отримати відомості про історичні, культурні, етнічні зв’язки народу, його звичаї, традиції, вірування.

Власні імена людей вивчалися в Україні здавна. Вагомий внесок у дослідження особових імен в історичному аспекті зробили праці Л. Л. Гумецької, М. О. Демчук, Р. Й. Керсти, О. Д. Неділько, М. І. Сенів, І. Д. Сухомлина, М. Л. Худаша, І. М. Железняк, І. Р. Осташа, В. О. Шевцової. Сучасний стан системи цього класу антропонімів ґрунтовно вивчено і проаналізовано такими мовознавцями, як П. П. Чучка (Закарпаття), Л. В. Кракалія (Буковина), О. Ю. Карпенко (південь України), О. Ю. Касім, Л. П. Зайчикова (Одещина), Т. Д. Космакова (Правобережне Побужжя), С. Є. Панцьо (Лемківщина), Р. В. Петрова (Херсонщина), Д. О. Жмурко (Ізмаїльщина).

В останні кілька років число дослідників значно зросло, а ономастична література поповнилася новими здобутками. Найвагомішими у цьому плані є дисертаційні дослідження Л. О. Белея, В. А. Івашка, С. М. Медвідь-Пахомової, І. Д. Скорук, Г. В. Кравченко, С. Л. Брайченко, О. Ю. Медведєвої.

Хоча українська антропоніміка має певні доробки, апробовані методи дослідження, розроблену теорію та термінологію, значний фактичний матеріал, укладені словники та довідники, про неї

говорять все ще як про молоду галузь мовознавчої науки. Ґрунтовне, всебічне вивчення української антропонімії в сучасній вітчизняній ономастиці висувається до ряду найактуальніших проблем. Сьогодні продовжується пошук нових аспектів дослідження власних назв, удосконалюється методика досліджень, поглиблюється теорія вивчення антропонімів, а також виразно простежується увага до регіональної проблематики та маловивчених класів онімів.

Антропонімія Косівщини ще не була предметом спеціального ономастичного дослідження. Історичний та сучасний матеріал даного регіону частково залучався до наукового аналізу Б. Б. Близнюк [1], однак об'єктом її уваги були прізвища. Відсутність наукового вивчення класу імен цього регіону й зумовлює актуальність обраної теми.

У даній статті ми ставимо за мету проаналізувати одну із чотирьох груп жіночого іменника м. Косова з 1880 по 1998 роки — одиничні імена. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) виявити усі жіночі імена, які входили до складу одиничних протягом досліджуваного періоду;
- 2) визначити склад одиничних жіночих імен за походженням (календарні імена, слов'янські, новіші запозичення та ін.);
- 3) встановити питому вагу одиничних імен на кожному хронологічному зрізі.

Асортимент жіночих імен цієї групи виявився набагато ширшим — 122 лексеми, ніж чоловічий — 92[9]. Як відзначають дослідники, це пов'язаного із загальною тенденцією: більшою рухомістю жіночої підсистеми, прагненням до оновлення[5:72]. Безсумнівно, кількісна сторона позначилася і на якісному репертуарі імен. Частина онімів з розряду одиничних покращувала своє вживання, піднімаючись до рідкісних, частотних чи навіть до першої десятки. Їх виявилось 34: *Агафія, Анастасія, Богдана, Валентина, Вікторія, Галина, Дарія, Емілія, Євгенія, Зоряна, Ілона, Ірина, Катерина, Лариса, Леся, Людмила, Марта, Мирослава, Наталія, Ніна, Нінель, Олександра, Олеся, Ольга, Павлина, Параска, Розалія, Роксолана (Роксоляна), Руслана, Софія, Тамара, Тетяна, Юлія, Ярослава.*

Невелика кількість імен — 3 — піднімалася тільки до частотних: *Андріана, Інна, Яна.* 23 оніми покращували свій статус у групі

рідкісних: *Алла, Аліна, Антоніна, Божена, Варвара, Василина, Ельвіра, Євдокія, Еліна, Зореслава (Зорислава), Зоя, Ліана, Любомира, Магдаліна (Магдалена), Михайліна, Неля, Пелагія, Петронела, Соломія (Соломея), Степанида, Тереза, Франціска, Юстина.*

18 із 122 антропонімів залишались одиничними впродовж усього досліджуваного періоду, повторюючись на декількох зрізах: *Ангеліна, Анеля, Анжела, Валерія, Вероніка, Володимира, Дарина, Діна, Елла (Ела), Ельвіна, Жанна, Ізідора, Ксеня, Ліна, Меланія, Неоніла (Ніоніла), Поліна, Станіслава, Таїса.*

Найбільшу групу представляють разові імена, які не повторювались жодного разу, їх 44: 1880-1890 рр. — *Глікерія, Елеонора, Клементина, Матрона, Текля*; 1891-1900 рр. — *Кароліна*; 1901-1910 рр. — *Адолена*; 1921-1930рр. — *Жозефа*; 1931-1940 рр. — *Мокрина*; 1941-1950 рр. — *Данута, Ліза, Люся, Онисія, Раїса, Рузя, Янина*; 1951-1960 рр. — *Владлена, Зіновія, Степанія*; 1961-1970 рр. — *Віталіна, Жанетта, Зінаїда, Калина, Кристаліна, Моніка, Рената, Стелла*; 1971-1980 рр. — *Аделіна, Єлизавета, Інеса, Лоліта, Юзефа*; 1981-1990 рр. — *Владилена, Дзвенимира, Златослава, Майя, Мстислава*; 1991-1998 рр. — *Владислава, Дана, Дарвіна, Каринелла, Ніка, Сабіна.*

Якісний склад досліджуваного розряду онімів має багато спільних особливостей із чоловічим репертуаром. Група одиничних імен обидвох підсистем виявилася дуже різноманітною за своїм складом. Тут фігурують традиційні імена християнського календаря та власне слов'янські, запозичення та новотвори. Розглянемо ці антропоніми відповідно до їх походження, згрупувавши за мовами-джерелами.

Найчисельнішими є календарні імена. Переважна більшість — це лексеми грецького походження: *Агафія, Алла, Ангеліна, Варвара, Вероніка, Ізідора, Галина, Діна, Євдокія, Зінаїда, Зоя, Ірина, Катерина, Ксенія, Лариса, Ліна, Магдаліна (Магдалена), Майя, Меланія, Моніка, Неоніла, Ніка, Ніна, Параска, Пелагія, Раїса, Софія, Таїса, Текля, Тереза.* Ці імена у різний час входили в іменник міста і користувалися неоднаковим попитом у найменувачів. Частина онімів даної групи, яка покращувала своє вживання, уже аналізувалася [10], тому звернемо увагу лише на ті, що ніколи не змінювали свого статусу, тобто в усі часи залишалися одиничними.

На першому хронологічному зрізі функціонували два антропоніми: *Текля* і *Меланія*. Перше ім'я зафіксовано в іменнику міста лише один раз, зрідка воно зустрічається і в селах Косівщини. Його отримували тут переважно дівчатка із бідних сімей або незаконнароджені. Воно прийшло до нас із Візантії разом із прийняттям християнства [8:93]. У Словнику власних імен людей воно зафіксовано у трьох офіційних варіантах: *Текля*, *Векла* (*Фекла*)[13:184]. Останній різновид з'явився у нас найпізніше і майже не прижився, на відміну від Росії. Жоден із цих варіантів зараз в Україні не використовується.

Онім *Меланія* фігурував у Косові двічі — на першому і третьому хронологічних зрізах. Раніше активно вживався він в іменнику села.

На другому хронологічному зрізі зустрілось ім'я *Ангеліна*, яке повторилось ще на останньому зрізі. У перекладі з грецької мови *angelos* означає вісник. По два рази, але у різні часи використовувались імена *Ксенія* та *Ізідора*. Антропонім *Ксеня* прийшов до нас разом із християнством. Первісне його значення спірне: можливо, від давньогрецького “гостинна” або “чужоземка”[8:77]. Воно функціонувало на третьому і сьомому зрізах. У 1914 і 1927 роках в іменник міста увірвався онім *Ізідора*. Він є цікавим ще й з точки зору фонетичного оформлення. В антропонімічних словниках[13:145;11:125;15:500] це ім'я фігурує як *Ісидора*, а на місцевому ґрунті інтервокальне *с* на західний лад подзвінчилось.

Чотири рази у групі одиничних повторилось ім'я *Неоніла*. Один раз воно фігурує як офіційний варіант *Ніоніла*. У Словниках зафіксовано тільки першу форму — *Неоніла* [13:166;11:164;15:513]. На думку Л. Г. Скрипник та Н. П. Дзятківської, воно походить від грецького слова *neos*, що означає “новий, молодий”[13:166].

На сьомому хронологічному зрізі використовувались оніми *Вероніка*, *Діна*, *Раїса*, *Таїса*. Ім'я *Вероніка* функціонувало в іменнику двічі, залишаючись в розряді одиничних. В Україні воно ніколи не було популярним. В Росії, як стверджують дослідники, воно також не було частотним, переважно його брали при вступі в монахи. Етимологія остаточно не з'ясована. Тепер це ім'я в містах у середньому отримують 4 із 1000 дівчаток, у сільській місцевості — вдвоє рідше[8:69]. Антропонім *Діна* укріпився у Косові

міцніше, хоча також з'явився тут лише в середині ХХ ст. Він повторився три рази — 7, 10, 12 хронологічні зрізи. Дискусійним залишається і його походження. Найімовірніше, від грецького слова *dynamis* — сила, міць, могутність, влада [13:133]. Інші вчені припускають, що це коротка форма запозичених імен Костадіна, Дінора, Бернадіна[15:469] чи Діана, Діонісія, Дінальдіна[8:73].

Ім'я *Païca* зустрілося в наших матеріалах тільки один раз, у 1948 році. Воно прийшло до нас дуже давно, разом із прийняттям християнства, але ні в Україні, ні в Росії не мало великого успіху. Тепер воно зустрічається скрізь, але рідко.

Онім *Taīca* функціонував в іменнику двічі (70-80-і роки). Це ім'я має ще одну офіційну форму — *Taīsia*. Документально воно фіксується уже з IV ст., переважно в Єгипті[8:91], а звідси і припущення щодо етимології: від *ta Isios* — "яка належить Ісіді" — єгипетській богині[13:183]. До нас воно прийшло з Візантії.

Друга половина ХХ ст. ознаменувалася появою у косівчан ще п'ятьох одиничних жіночих імен: *Зінаїда*, *Ліна*, *Моніка*, *Майя*, *Ніка*. Перші три оніми з'явилися тут вперше у 60-х роках. *Зінаїда* і *Моніка* належать до імен разового вжитку. В Україні вони ніколи не були частотними. Свідченням цього є і той факт, що навіть останнє видання українського Словника власних імен людей (1996 р.) не містить лексеми *Моніка*. Антропонім *Ліна* використовувався на трьох хронологічних зрізах — 9, 10, 12, однак так і залишався серед розряду одиничних. Суперечливим є його походження. Українські дослідники висловлюють з цього приводу такі припущення: можливо, це жіноче до особового чоловічого імені *Linus*; *linos* — скорботна пісня; міг стати цим документальним іменем скорочений варіант від ряду імен — *Аделіна*, *Ангеліна*, *Капітоліна* та под. [13:153]. В. А. Никонов схильний до думки, що це запозичена з західноєвропейських мов коротка форма від імен *Кароліна*, *Евеліна* і т. п. [8:79], Н. А. Петровський пов'язує його з давньогрецькими джерелами[11].

Наступні два оніми *Майя* і *Ніка* з'явилися в іменнику недавно: перше — у 80-х, друге — у 90-х роках і використовувались лише по одному разу. У Донецьку, наприклад, сплеск імені *Майя* припадає ще на 20-30-і роки, потім активність дещо знижується, а до кінця сторіччя воно лише періодично фігурує в іменнику міста

24
H
I
I

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

84

11/18/22
11/18/22
11/18/22
11/18/22

11
12
13

MC

17
C
B

NY
100

11
12
13

1
2
3
4
5
6
7
8

H
H
C

Y
L
G
P

На сторінках роману Україна початку ХХ ст. постає як козацька вольниця XVI — XVII століть. “Лицарі Яновського (Остюк, Шахай, Галат, Марченко — Г. Ш.) перебувають у незримому колі своїх героїчних предків — від княжих ~~князів~~ до запорозьких” [7:193], численні згадки яких творять неповторний національний вимір українського буття в творі.

41

Козак **Супрун** — це персонаж історичної пісні, яку виконують на весіллі головного героя твору **Шахая**. Ця пісня є ніби прологом до подальшої долі **Шахая**: Ой не знав **Супрун**,/ А як славоньки зажити,/ Гей, зібрав військо славне Запорізьке/ Та й пішов він орду бити [10:174]. В даному випадку **Шахай** асоціюється з козаком **Супруном**, який очолює військо і йде воювати.

Антропоніми **Максим Залізняк**, **Семен Неживий**, **Яків Швачка**, **Іван Бондаренко** — видатні постаті Коліївщини 1768 р. — постають символами боротьби українського народу проти поневолювачів: “**Максим Залізняк**, **Семен Неживий**, **Яків Швачка**, **Іван Бондаренко** — всі славні колії, чисті серця 70-х років XVIII віку, месники за кривду, за бідних. Вони проходили перед Шахаєм, як жорстка пам’ятка, як пересторога, як нагадування про панську віроломність, царську розправу” [10:169].

Автор використовує прізвища гетьманів України Мазепи й

Хмельницького та письменника-філософа Сковороди, як характеротворчий засіб образу Максима Залізняка: “Це — не **Мазепа** — на край життя свого політик, не **Сковорода** — європейський розум і філософська голова, це, нарешті, не загадковий **Хмельницький**, котрий думав, що вхопив голою рукою жарину щастя... Він (Максим Залізник — Г. Ш.) хоче знайти біля себе людину, що бачила б ширше й далі; він хоче вірити всім, не загубити результатів відваги. Залишає ж по собі тільки згадку про пожежу, пісню про тортури та іскру негасиму, що десь тліє в нетрях мозку до нового, божевільного діла” [11:196].

Образ Залізняка осмислюється письменником метафорично: “Анархічна сила..., повстає катастрофічно і зникає за обрієм, як **фантастичний вогненний птах**” [11:197].

Петро Кальниш (справжнє прізвище Калнишевський, здібний адміністратор і дипломат, який однак не зміг відвернути остаточне знищення Запорозької Січі [9, т. 3:926]), втілює в собі символ занепаду Запорозької Січі: “**Петро Кальниш** — останній кошовий Січі цокотів чотками в самітному затворі Соловецького монастиря: двадцять сім років прями старий степові думи, дивився на свій край аж з Білого моря, плакав, крізь туман не добачаючи прийдешніх віків, радів сонечку, коли воно проглядало крізь млу Півночі. Шахай клянеться собі, обходячи церкву, зупиняючись перед святим козацтвом на стінах, клянеться не допустити жалості до серця” [10:170].

Антропонім **Морозенко** постає в романі як персонаж історичної пісні: “Ні за чим Остюк не тужив у житті, але зараз його охопила майже туга. Він заспівав про чумака, що з батіжком у руках доганяє долю. Потім він виводив про **Морозенка**” [10:303]. Тут онім **Морозенко** постає як символ туги за славними часами.

Отже, як бачимо, антропонімічне наповнення першої групи історичних осіб відбиває національну атмосферу української ментальності, допомагає створити бурхливу картину 1919 року у творі.

У романі “Чотири шаблі” наскрізним “концептуальним рефреном проходять контурні образи Наполеона та його доби” [1:14]. Письменник створює паралель між наполеонівськими маршалами та своїми персонажами. “Роль повстанського майже бога — стратега, імператора, верховного судді неухильно грає Шахай,

роль повстанських маршалів сумлінно виконують Остюк, Марченко й Галат” [1:16]. Остюк, Галат та Марченко постійно ототожнюються автором з маршалами та генералами імператора Франції, а потім немов би вбирають в себе їх риси та титули, що надає твору патетичного звучання. “Багато з створених письменником власних назв, перетворюючись у своєрідні акумулятори великого змісту, здатні в силу високої художньої та узагальнюючої сили означуваних ними типів до загального вживання, тобто стають антономасіями” [5:65].

Наприклад, минуле Марченка, його звички розкриваються у таких словах Шахая:— Це зайшов маршал **Бернадот**, — сказав Шахай, — він поки ще не князь **Понтекорво** і не кронпринц Швеції, але він має всі дані для цього. Він — син новоспаського корчмаря, як **Мюрат**. Рано пішов до флоту, переплив два океани й кілька морів. Надто любить жінок та славу. Для цього живе та і хоче бути першим” [10:218]. Ототожнюючи Марченка з маршалом **Бернадотом**, автор натякає на його спритну натуру (маршал Бернадот був звільнений Наполеоном, а потім прилучився до антинаполеонівської коаліції і брав участь у війні проти Франції [8, т. 3:403]). Іншого побратима Шахая — Галата письменник репрезентує наступним чином: “— Зараз зайде **маршал Галат**,... раджу вам поглянути на цього юнака. Пригадайте генерала революції **Лазаря Гош**, що помер 29 літ віку. Він дорівнював лише **Наполеону** військовим генієм. Це — Галат — син робітника...” [10:219]. Або просто називає військовим званням маршала, як ми бачимо на прикладі з персонажем Остюком: “Це ось заходить **маршал Остюк**...” [10:218]. “Здобудь мені місто, Остюче”. — “Понімаєш, — одповідає **маршал**, — треба сюди ще Галатових кулеметів...” [10:284].

У творі “Чотири шаблі” автор відображає воєнні кампанії та військові операції, складні долі французьких маршалів, генералів: “Ю. Яновського бентежить патетичний **характер доби Наполеона**, її тлумаченню він надає наскрізного значення” [1:14]. Будучи у паризькому музеї, Остюк підходить до воскової фігури Наполеона і починає з нею розмовляти “Як же тебе звати?” — питається Остюк і читає під ногами імператора — “**Наполеон**”; ““**Боже війни**, — промовляє Остюк, — хто тебе навчив доручати кінноту дур-

ням у день рішучого бою Ватерлоо?”. **Імператор французів** не одповів” [10:271]. Також письменник вживає варіант **Бонапарте**, коли пише про військові операції: “Остюк пригадав четверте й останнє як ключ до всього — **“Бонапарте”**. Так, Остюк знав від Шахая про бій під Ріволі з італійського походу генерала **Бонапарте**.” [10:279]. Образ **Наполеона** — це символ-концепт, який втілює в собі величність та неосяжність “У художньому творі безперечними концептами є власні назви, що знані усім, зокрема наймення відомих географічних об’єктів та історичних осіб” [4:82]. Юрій Яновський, неоромантик за світобаченням, розглядає багатогранну постать Наполеона у творі як великого полководця та видатну особистість.

Історичні постаті **Петра I, Меншикова, Даву, Удіно, Нея** теж згадуються Шахаєм — “актуалізуються у стратегічній свідомості” [1:13] героя: “Найважливіша річ — вибрати людей. Це Шахай знав, допитливо оглядаючи гостей. **Наполеон і Петро Перший** завжди стоять прикладами — як треба вибирати людей. Жорстокий **Даву**, стратег **Удіно**, **Ней**, блискучий **Мюрат**, інтриган **Меншиков**, ще сотні невідомих — всі й померли б офіцерами, синами скульпторів, писарями в нотарів, корчмарями, пирожниками, їх усіх знайшов державний розум, геніальне передбачення великих людей” [10:174]. Надтекст великої історії та великих людей лягає на сторінки роману “Чотири шаблі”. Антропонім **Жубер** називає французького генерала, соратника **Бонапарта**: “Цього ж таки дня, знову з’єднавшись з **Жубером**, **Бонапарте** переможно закінчив бій під Ріволі” [10:280].

Отже, як бачимо, через другу антропонімічну групу письменник передає історію України початку ХХ століття крізь призму шифрованої сув’язі імен знакових постатей, подій та зіткнень наполеонівського часу [1:14] та Російської імперії.

Імена древньоруських князів **Ігоря** та **Олега**, які входять до третьої історико-антропонімічної групи, мають високу конотацію — “**великих предків**”: “Кожне ім’я записане мужніми руками ваших предків до історії. Тетерев, Сула, Тясьмин, Самара! Як **Ігорева** сурма, звучить Сула, кривавий Тясьмин, скромна Самара. До Царграда плив Дніпром **Олег**, велика дорога — “із варяг у греки”. Славна у вас історія...” [11:300].

Назви західноєвропейських королів **Генріха IV**, **Карла V**, **Фрідріха Великого** створюють ауру величності та значимості у творі. “– Увесь Новий міст побудовано з каменю зруйнованої в’язниці Бастілії, — сказав чернець, коли було пройдено половину мосту, біля монумента **Генріху IV**” [10:283]; “Там стояла воскова група, що показувала коронацію **Карла V**” [10:271]; ““**Фрідріх Великий**” — читає про себе маршал і додає — “король”. Він пригадав Павлівку і павлівський удар навскоси, котрого винайшов оцей восковий невгамовник” [10:270].

Також автор ототожнює Шахая з мореплавцем **Колумбом** у значенні “першовідкривача чогось невідомого, нового життя”: “Люди заклопотано снували на пероні, чекаючи свого **Колумба**. Чи є та загадкова земля, до якої простував їхній **ватаг**, чи немає її за безліччю хвиль таємного та грізного моря? Люди цього не знали...” [10:180]. Сам же Шахай ототожнює себе та своїх побратимів Остюка, Галата та Марченка не тільки з Наполеоном та його маршалами, але й з такими визначними постатями, як ханом **Тимуром** та спартанським царем **Леонідом**: “Ми стоїмо перед дверима історії..., як рівні, ми заходимо, як Наполеон і його маршали, як косоокий, кривий хан **Тимур**, що розмахував мечем на цілу Азію й Європу, як **Леонід** під Фермопілами, що загинув із своїми трьома сотнями, захищаючи стежку до Спарти” [11:223].

Прізвисьце письменника **Лермонтова** постає як концепт культури та освіченості: “Безперечно, це були вірші **Лермонтова**, ними завжди козирав Соса, виказуючи свою належність до культури” [10:237].

Антропонім **Ель-Баба** позначає мусульманського пророка і вживається метафорично в кінці роману: “– Доля пророків, — каже Шахай, — одна: хрест або вогонь. Останнього пророка було спалено, здається, року 1865. Звали його **Ель-Баба**. Біль і страх — ось чого зрікаються пророки” [10:319]. В цьому контексті Шахай має на увазі себе та своїх побратимів.

Яновський використовує неповторний, багатовимірний, колоритний історичний антропонімікон у творі, який допомагає читачеві поринути в славетні часи Київської Русі, Запорозької Січі й Коліївщини та в часи епохи Наполеона. Статус найменувань історичних осіб у складі культурно-історичної парадигми формує у цих

онімов певний стилістичний ореол. Навіть епізодична поява їх у тексті визначає тональність наративу, підкреслює будь-які сторони характеру персонажа, з якими зв'язане наймення. Таким чином, за допомогою антропонімічних засобів герої письменника сприймаються крізь призму історико-культурних уявлень [2:123].

Отже, письменник дуже вдало використовує історичні антропоніми, які є національними та загальнолюдськими онімами-концептами [3:84]. Ці оніми роблять твір емоційно навантаженим та експресивно напруженим, створюють неповторне самобутнє історико-народне підґрунтя роману “Чотири шаблі”.

1. Голобородько Я. Ю. Архітектор романних форм // Ю. Яновський. Вибрані твори. — Харків, 2003.

2. Иванова Е. Б. Стилистические функции собственных имен: на материале произведений К. Паустовского: Дис... канд. филол. наук. — Одесса, 1987.

3. Карпенко О. Ю. Концептуалізація власних назв у художньому творі // Записки з ономастики. — Одеса, 2002. — Вип. 6.

4. Михайлов В. Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. — Луцк, 1965.

5. Михайлов В. Н. Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе // Филологические науки. — 1966. — № 2.

6. Мурадян И. В. Имена исторических лиц в художественной прозе А. С. Пушкина // Актуальные вопросы русской ономастики. — К., 1988.

7. Панченко В. Є. “... І думав я не тільки те, що написав у книжках” (Перечитуючи молодого Ю. Яновського) // Магічний кристал. — Кіровоград, 1995.

8. Советская историческая энциклопедия. — М., 1970. — Т. 1-16.

9. Українська радянська енциклопедія. — К., 1979. — Т. 1-12

10. Яновський Ю. І. Твори: В 5т. — К. 1983. — Т. 2.

11. Яновський Ю. Вибрані твори. — Харків, 2003.

ОГЛЯД ОНОМАСТИЧНИХ ПРАЦЬ, ОДЕРЖАНИХ РЕДАКЦІЄЮ [22-24]

22. Ковалев Г. Ф. Ономастические этюды: писатель и имя. Монография. — Воронеж: Воронежский гос. пед. ун-т, 2002. — 275 с. Наклад 150 прим.

Хоч у назві жанр праці визначений як монографія, в анотації говориться про статті. Терміном стаття автор оперує і в передмові “Від автора”. Перед нами, отже, авторський збірник статей, але збірник добрячий і об’єднаний своїм напрямком, передусім у першій, основній частині, яка називається “Літературна ономастика” і займає 200 сторінок книжки. Г. П. Ковальов аналізує не всі проблеми поетонімії, а розглядає, “як сам письменник відноситься до свого імені, як він відноситься до імен колег по перу, до імен персонажів своїх і чужих творів” (5). Цей аксіологічний підхід до онімії реалізується переважно не на широких роздумах, а в хорошому підборі письменницьких висловлювань, що говорять самі за себе. Цей підбір розпочинається вже у вступі, де зокрема наведено слова А. Белого “Зрозуміти Блока поета” [...] це означає розглянути світ його Музи в руслі імені цієї Музи” (3). Я дуже шкодую, що не знав цих слів, коли писав свою розвідку “Имя Прекрасной Дамы”.

Зазначена перша частина монографії включає такі розділи-статті: “Власна назва у сприйнятті І. О. Буніна”, “М. І. Цветаєва та ім’я”, “Автобіографізм ономастики М. О. Булгакова”, “Воланд та його почет”, “Війна. Письменник. Ім’я” (наводиться онімічна інформація, стосовна творів Д. Фурманова. Ю. Друніної, Є. Далматовського, К. Симонова — найбільше, Ю. Олеші, В. Гроссмана), “О. Т. Твардовський. Письменник та ім’я”, “А. А. Ахматова й ім’я”, “Іменний каламбур” — добірка цікавих письменницьких каламбурів від Г. Державіна до наших днів, найбільше — з жартів О. С. Пушкіна та В. В. Маяковського. Кожен, хто займається чи бодай цікавиться літературною ономастикою, знайде в матеріалах цих розділів-статей багато корисного для себе.

А закінчується перша частина монографії Г. П. Ковальова прагматично найвагомішим розділом “Бібліографія вітчизняної лі-

тературної ономастики”. Більш ніж на 50 сторінках (157-208) тут названо близько 700 праць, що стосуються російської поетонімії і видані в СРСР, Росії, Україні й далекому зарубіжжі [найбільше — в Польщі]. У наш час бібліографічного хаосу це дуже цінна й поживна робота. Звісно, вона далека від повноти. Зокрема не названо й половини ономастичних праць із збірника “Язык и стиль произведений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеши, И. А. Ильфа и Е. П. Петрова” [К., 1991], чимало кандидатських авторефератів. Але зібрано й наведено багато важливих праць.

Друга частина книжки Г. П. Ковальова називається “Різні проблеми ономастики та культури мови”. Складена вона за принципом “чем богаты, тем и рады”. Але з тексту видно, що дійсно багаті: зібрано тут дуже розмаїті, але й дуже цікаві праці автора. Спочатку йде розділ-стаття “Роль ономастичного матеріалу у вивченні слов’янських мов”, цінний якраз наведеним ономастичним (часто з літературної ономастики) матеріалом. Зазначимо, що процитовані слова І. Одоевцевої “Пушкин — от пушки, а не от пушинки” видаються неадекватними: все ж від пушинки! Неадекватністю хибує й теза “хоронім — відхоронімний прикметник — етнонім”. Так, укр. **англієць**, рос. **англичанин** — від **Англія** (через прикметник). Але **Англія**, в свою чергу, від етноніма **англи**, так само **Франція** — від **франки**, Deutschland — від Deutsch тощо.

Наступна стаття “Народна астрономія в говорах російського та українського порубіжжя (Воронезька область)” надзвичайно цінна своїм матеріалом, серед якого є фіксація і незнаних раніше народних астронімів (чи їх форм), і незнаних раніше територій поширення вже відомих науці назв. Наступний етюд “Естетика давньоруського особового імені” дає характеристику древнього іменника слов’ян, зокрема східних слов’ян, говорить про антропонімічні звичаї та особливості, визначає специфіку одночленної антропосистеми, в якій функціонувало тільки ім’я-прізвисько. Що видається особливо цінним і потрібним, це поданий на завершення рекомендаційний список древніх слов’янських імен, семантично й фонетично цілком прийнятних, які вчений радить батькам використати для наречення новонароджених. У статті “Ономастичні дослідження і вивчення рідного краю” показало вагомість ономастичних даних для краєзнавства. Тут ідеться і про зоонімію

та космонімію, але найбільше — про антропонімію й топонімію, що краєзнавству якраз і найпотрібніше. Уважний до бібліографії автор у кінці статті подає добре підібраний рекомендаційний список — “Література на допомогу лінгвокраєзнавцеві”.

Завершальна розвідка книги — “Російський мат — не чужий дядя, а рідна хвора дитина”. Г. П. Ковальов говорить про велику древність і лінгвістичну вагомість обценної лексики, цілком слушно заперечує її іншомовні — монгольські чи тюркські — джерела, інформує про словники такої лексики. Найкваліфікованіший з них видав відомий мовознавець В. М. Мокієнко — спочатку в Берліні в 1995 р., а вже потім, під прозорим псевдонімом Мак-Кієнго, у 1997 р. в Калінінграді. Головну трислівну форму мату, яку в публікаціях зазвичай заступають крапками, а в ситуації її спеціального наукового розгляду пишуть латинськими літерами, вчений прив’язує до періоду кінця матріархату й початку патріархату і вважає цю фразу (на той період) не сороміцькою, а майновою: я мав сексуальні стосунки з матір’ю роду, отже “я тепер ваш батько” чи “я тепер — господар усього, що вам належить”.

Але інтерпретації Б. А. Успенського, який першим дуже глибоко дослідив цей “матірний” вираз (спочатку його публікація вийшла в Америці, а пізніше в Росії), Г. П. Ковальов, думаю, відкидає даремно. Б. А. Успенський бездоганно довів, що суб’єктом дії цього виразу був зовсім не **я**, не займенник першої особи однини (зокрема тому, що сама дія виражалася аористом не в першій особі, а в третій), і не **пес**. Пес з’явився внаслідок спеціального приниження язичницьких формул християнською церквою, як було принижене язичницьке слово **врати** “лікувати”, яке одержало сенс “брехати” (пор. рос. **врать**), але збереглося в похідному рос. **врач**. Початковим суб’єктом дії був бог **Перун**, а сама фраза являла собою сакральну формулу заклику дощу: Перун з неба злягається зі своєю дружиною Мокошшю (богинею землі) у формі дощу. Ця інтерпретація видається прийнятнішою, ніж майнова позиція Г. П. Ковальова і тим паче поширена в деяких публікаціях прив’язка явно праслов’янського виразу до тих чи тих іноземних впливів.

В цілому ж монографія Г. П. Ковальова, цінна передусім своєю першою частиною, дуже корисна й потрібна всім дослідникам

літературної ономастики і як джерело цікавих думок, і як збірка високоякісних матеріалів.

23. Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В. П. Шульгач. — К.: Аспект, 2003. — 199 с. Наклад не вказано.

Цей симпатичний щорічник виходить уже вдруге (був такий же з позначкою 2002) і, здається, стає одним з провідних українських ономастичних видань. У збірнику надруковано 17 матеріалів — статей та рецензій, що належать шістьом авторам, членам ономастичного сектору Інституту української мови НАН України. Чотири матеріали тут надрукував С. О. Вербич, по три — І. В. Єфименко, О. І. Іліді та В. П. Шульгач, по два — І. М. Железняк та О. П. Карпенко.

Матеріали ці розміщені в трьох розділах щорічника — “Ономастика”, “Етимологія”, “Огляди та рецензії”. У першому з них дві цікаві статті присвячено утворенням з суфіксом **-ач** (І. М. Железняк) та **-ынь** (В. П. Шульгач). Відмежувавши тюркізми на **-гач** (Джарилгач) та, з іншого боку, побудови з дотопонімічним **-ач** (Трач), І. М. Железняк змістовно проаналізувала українську топонімію з суфіксом **-ач** на широкому слов'янському фоні, показавши, що серед таких топонімів чимало географічних термінів (чуркач), у тім числі й зниклих (*лукач), та встановивши надзвичайну строкатість топонімії на **-ач**: суфікс може з'являтися в топонімії п'ятьма різними шляхами (39).

В. П. Шульгач на матеріалі “Новгородских писцовых книг” розглянув 45 онімів, переважно топонімів, на **-ынь**, які всі визнав відапелятивними, тобто узятими в готовому вигляді від апелятивів на **-ынь**. Це стосується й тих онімів, відповідні апелятиви для яких уже зникли (чи ще не знайдені). В цьому останньому випадку аналізовані оніми кваліфікуються як джерела “відновлення фрагменту праслов'янської лексико-словотвірної системи” (69). Знайшлися в обстеженому джерелі й такі популярні серед етимологів назви, як **Хотынь** (автор слушно відносить сюди й відомий буковинський **Хотин**), **Перынь** < псл. *регунь, яку О. М. Трубачов аргументовано пов'язав з **Перуном**. Віднайдення В. П. Шульгачем кількох таких топонімів (Смоленщина, Білорусія, Хорватія) може свідчити, що цей термін був колись стандартною назвою місць

поклоніння Перунові. Знайшлась у вивчених книгах і **Волинь**, до якої автор долучає чимало паралелей, а серед них і уславлену **Волинь**, де жило плем'я волинян. Виведення назви від **волинь** “потовщення на стовбурі дерева; пухлина” (є в рос. говорах) видається дискусійним. В іншій, давнішій своїй роботі В. П. Шульгач показав, наскільки складними є етимологічні проблеми Волині.

У статтях С. О. Вербича, О. І. Іліаді та О. П. Карпенко пропонуються етимології груп топонімів, об'єднаних лише територією. С. О. Вербич аналізує шість гідронімів басейну Дністра, серед яких цілком прийнятними й оригінальними видаються тлумачення назв **Бричка**, **Жижава** та **Жван** (при цьому останній гідронім інтерпретується достовірніше, ніж це зроблено у О. М. Трубачова та у мене), а пояснення гідроніма **Міток** викликає сумніви. Що ж до назв **Кудавець** та **Куна**, то, не заперечуючи пропонованої їх етимології, варто висловити сумнів у споконвічності їх слов'янства. Імовірніше, це давньоєвропейські назви, ослов'янення яких відбулось у долученні гідронімічно зайвого суфікса **-ець** (**Кудавець** < **Кудава**) та в семантичному праслов'янському переосмисленні **Куна** < **Кина**.

О. І. Іліаді ґрунтовно аналізує 9 слов'янських ойконімів на території Греції. Інтерпретації глибокі й підтримані багатьма паралелями. Одна з таких паралелей (похідне від. псл. **gomь*) — давньоруське **Гомии**. При цьому автор не погоджується з продовженням цього ойконіма в суч. біл. **Гомель**. Однак тотожність древнього **Гомии** та сучасного **Гомель** є незаперечним історичним фактом, який не залежить від фонетичних міркувань. Порушення фонетичної закономірності, на яке посилається О. І. Іліаді (відсутність випадіння **е** в позиції слабкого редукованого, тобто **Гомеля**, а не ***Гомля**), тут нічого не доводить: є морфологічні процеси вирівнювання основ, аналогії тощо.

О. П. Карпенко розглядає шість мікрогідронімів (п'ять боліт і одне озеро) в Центральному Поліссі. Особливо розгалуженим та ефектним став аналіз гелоніма **Крижоватка**, де скупчено багато етимологічних знахідок і цікавих топонімічних думок. До речі, праслов'янське джерело рос. **бревно** та укр. діал. **бервено** має вигляд брьвьно (Остромирове євангеліє) чи *брьвьно, але не *бъвьно, тому тут про метатезу говорити не доводиться.

І. В. Сфименко змістовно розглядає гніздо апелятивів та онімів з коренем *sъlg-, куди залучає, як правило доречно, багато утворень з різних територій Славії. Серед недоречних залучень найвиразніше впадає у вічі **сигла**, переважно карпатський гідро- (та оро-) термін, імовірно давньоєвропейського походження, який має свої етимологічні труднощі й свою велику літературу, але зв'язку з коренем *sъlg- не має.

У розділі “Етимологія” С. О. Вербич аналізує карпатські географічні терміни **брящ, джар, жбих, куса, пропір, чечва**. О. І. Іліаді ґрунтовно розглядає 16 закарпатських діалектизмів, доводячи їх глибоку архаїку, що збагачує праслов'янський лексичний фонд і засвідчує слов'янську древність карпатського ареалу (хоч не слід забувати й про міграційні процеси). О. П. Карпенко зосередила свою увагу на українському рибальському терміні **крига**, аргументовано вбачаючи тут метатезу давнішого **кирга** < *kъrga — питомого слов'янізма з індоєвропейського гнізда *(s)ker- “гнути, крутити”. В. П. Шульгач вносить серйозні уточнення чи взагалі висуває нову етимологію до шести слів, вміщених у ЕССЯ.

На завершення щорічника подаються рецензії на вісім ономастичних праць. О. І. Іліаді рецензує книгу: А. Е. Анікін. Этимологический словарь русских диалектов Сибири (Новосибирск, 1997). Рецензент кваліфікує цю працю як фундаментальну і говорить, що вона стала подією. Основна ж частина рецензії показує, що частина етимологізованих слів (Анікін розглядає тільки запозичення з уральських, алтайських та палеоазійських мов) може бути витлумачена на слов'янському ґрунті, тобто не належить до запозичень.

Рецензія В. П. Шульгача присвячена першому тому монументальної монографії Р. М. Козлової “Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд” (Гомель, 2000). Р. М. Козлова вийшла нині в перший ряд ономастів-етимологів світового рівня. Для Славії праці її стали новою сторінкою в розвитку науки про власні назви (після сторінки, заповненої зусиллями О. М. Трубачова). Найбільше досягнення талановитої дослідниці — розробка вчення про великі етимологічні гнізда. Ахілесова п'ята цього вчення — певне розхитування фонетичних законів — гадаю, найсильніше після встановлення цих законів молодограматиками. Тут, зрзу-

міло, потрібне не нехтування закономірностями, а їх обґрунтоване уточнення, що зрештою й робить Р. М. Козлова, В. П. Шульгач справедливо оцінює працю Р. М. Козлової дуже високо, підкреслюючи, що нині без належної уваги до неї розробка проблем етимологічної й ономастичної науки є неможливою.

І. В. Єфименко рецензує змістовну й насичену матеріалом та оригінальними думками книжку І. Фаріон “Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX ст.” (Львів, 2001), а також словникові роботи В. О. Горпинича “Прізвища степової України” (Дніпропетровськ, 2000) та “Прізвища Дніпровського Припоріжжя” (Дніпропетровськ, 2003) — остання у співавторстві з І. А. Корнієнко.

І. М. Желєзняк написала коротку, але змістовну рецензію на видану в Прешові в 1996 р. монографію Л. Січакової про гідронімію словацької частини басейну Сланой (допливу Тиси). Відзначимо, що ця монографія увиходить до серії “Hydronimia Europaea”, що передбачає регіональне дослідження за єдиною схемою, оприлюдненою в 1985 р. В. Шмідом, К. Римутом та Ю. Удольфом. У Польщі вийшло вже 15 книжок даної серії.

С. О. Вербич описав дві частини роботи В. Шульовської та Е. Вольнич-Павловської “Nazwy wud w Polsce” (Варшава, 2001, 2002), які становлять собою прямий і зворотний індекс усіх зафіксованих у Польщі гідронімів.

Загалом розглянутий щорічник — безперечний і значний успіх академічної групи українських ономастів.

24. Коротких С. А. Ономастика романа Ф. М. Достоевського “Братья Карамазовы”. — Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2004. — 199 с. Наклад 100 прим.

Монографія С. Коротких — ґрунтовне, солідне дослідження, де вперше розглянуто не якусь вибірку, а всі без винятку оніми уславленого роману Ф. Достоевського. Об’єктом ширшого чи вужчого розгляду стала кожна власна назва твору. Структуру роботи бачимо з назв її чотирьох розділів: 1) “Антропоніми головних героїв роману”, 2) “Антропоніми другорядних персонажів. Зооніми”, 3) “Фонові оніми”: тут теж переважно про антропоніми, лише в останньому підрозділі “Інші оніми” бігцем говориться

про заголовки різних творів, назви журналів та газет, космоніми, про назви церкви, орденів, про марку вина, а також — і тут — знову про антропоніми (брати Єлісеєви, псевдонім “Очевидець”, Катерина II, імена засновників Трої), 4) “Топоніміка”.

Дуже достовірно, ономастично виразисто описано в монографії, наприклад, імена Дмитра Карамазова та Грушеньки (підрозділ “Митя”, с. 12-18), вживані в романі імена дітей (підрозділ “Дитячий іменник”, с. 43-48) та ін. При цьому вся монографія С. Коротких має, можна сказати, переважно літературознавче, а не мовознавче скерування. Зокрема увага дослідниці зосереджена більше на прототипах (не протонімах, а саме прототипах), аніж на власне імені. Так, при аналізі найістотнішого, заголовного оніма у творі — прізвиська **Карамазов** авторка, спираючись на свідчення В. І. Даля (**карамазий** — чорномазий, чорнявий, смуглявий) і самого Ф. М. Достоевського (є в тексті: Карамазов — Черномазов), цілком слушно висновує: “Отже, Карамазов — Черномазов — мазаний чорним — помазаник диявола”. Але це не заважає дослідниці розлого пов’язувати прізвисько Карамазов із відомим революціонером-терористом **Каракозовим**, зі словом **кара** “покарання”. Автор не зовсім відмовляється і від геть інших, у даному випадку цілком недоречних етимологій А. Гафурова та М. Баскакова. Така етимологічна всеїдність не сприяє зміцненню авторської логіки.

Що стосується імені та по батькові, то етимологія видобувається зі словника О. В. Суперанської чи інших подібних довідників, у тім числі й церковних, де етимології нерідко є неадекватними. Приміром, **Федір Павлович: Федір** “Божий дар”, **Павлович** від Павло “малий”. Отже, Федір Павлович — це “малий Божий дар”. А далі вже цей результат так чи так допасовується до образу, з використанням великої літератури, наведенням імовірних прототипів тощо. І так практично всюди: зі словників вилучається етимологічне значення імен, і в те значення вписується образ. З’являється якась нехороша асоціація з Прокрустовим ложем. Адже крім етимології, на яку Ф. М. Достоевський міг і взагалі не звертати уваги, є частотність (популярність) та соціальність імені (В. А. Никонов), є звукова притягальність імені, так званий звукосимволізм (С. В. Воронін, А. П. Журавльов), є різні конотації, якими оброс-

тає ім'я і які важать більше за етимологією (Є. С. Отін). Названі факти на добір письменником імені та по батькові впливають принаймні не менше, ніж етимологія.

Авторка приймає тезу що “художньому тексту Ф. М. Достоевського практично не притаманні “промовисті” імена, алюзійно-асоціативний характер яких легко розкривався б читачеві” (с. 183). При цьому вся робота фактично присвячена з'ясуванню того, що промовляють імена у Ф. Достоевського і по суті підтверджує тезу Ю. М. Тинянова, що в художньому творі немає непромовистих імен. Авторці монографії при розгляді звичних календарних імен це дається гірше, а на іншому онімичному матеріалі — краще.

У роботі С. Коротких впадає у вічі певна приблизність і некоректність у різних групуваннях та кваліфікаціях. Глянемо на підрозділ “Міфоніми” (с. 117-119). Першою у ньому описується **Венера Мілоська**. Але ж це — не міфонім, а знаменита мармурова скульптура, яку знайшли на о. Мілос, а нині зберігають у Луврі. Зображає ця скульптура дійсно богиню кохання, але не Венеру, а Афродіту. Далі йде **Діогенів ліхтар**. Але ж С. Коротких цілком слушно пише, що йдеться про Діогена Синопського, історичну особу, філософа-кініка IV ст. до н. е. Який же це міфонім? Після Діогена — **Сафо і Феон**. І це фактично теж не міфологія. **Сафо** (чи **Сапфо**) — видатна давньогрецька поетеса VII ст. до н. е., деякі її тексти збереглися. А **Феон** — то вже один з персонажів легенд, що оточили поетесу після її трагічної смерті. Лише після цього йдуть дійсно міфоніми. Якщо термінологічно точніше, то міфонім тільки один — **Силен**, за яким описуються вже теоніми, імена античних богів — **Феб, Церера, Прозерпіна, Юпітер**.

Але водночас у монографії С. Коротких є чимало видатного, прекрасно виконаного. Дуже добре, з доречним розкриттям зв'язку назви з художнім текстом, розглянуто майже всю топонімію, більшість фонових онімів, зокрема наймення історичних діячів, митців та їх творів (с. 119-135). Додамо, що вирази типу “антропоніми купців”, “антропоніми прозаїків” різуть вухо. Тут прийнято говорити “наймення купців”, “наймення прозаїків”: термін **антропонім** має свої закони сполучуваності. З **купцями** його можна пов'язати лише за допомогою якогось посередника, наприклад “антропоніми на позначення купців” тощо. Взагалі ономастична

термінологія не належить до сильних сторін монографії. Наприклад, **Європа** опиняється серед макротопонімів, а **Америка** — серед хоронімів. Між тим ставити в один ряд макротопоніми (у монографії це, крім Європи, **Схід, Сибір, Кавказ**) та хороніми (**Болгарія, Іспанія** та ін.) неможливо. Придумана О. В. Суперанською система макротопоніми — топоніми — мікротопоніми працює лише в зіставленні і нічого іншого в себе не приймає. А термін **хороніми** як різновид топонімів передбачає поряд **гідроніми, ороніми** (Кавказ), ойконіми (всі назви поселень, отже й **Іркутськ, Київ**: термін астіоніми не стоїть в одному ряду з хоронімами, гідронімами — це вже різновид ойконімів), мікротопоніми. Все інше в топонімічній термінології — різновиди названого.

Попри ряд недоліків, прямих огріхів і суто ономастичну недовершеність монографію С. А. Коротких слід оцінити позитивно і навіть досить високо. Недоліки її виглядають як зовнішні нашарування й легко знімаються. А добряча, кваліфікована глибинна сутність — прекрасне знання матеріалу і вміння його розумно інтерпретувати — залишається. Висновок: початок наукового шляху у С. Коротких виявився вдалим і солідним. Основні здобутки молододі дослідниці — в майбутньому. Побажаю їй великих успіхів.

Юрій КАРПЕНКО

НАШІ АВТОРИ

БОЄВА Евеліна Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Південноукраїнського держ. пед. університету.

КАЛАЧОВА Наталія Дмитрівна — викладач мовознавства філологічного факультету Московського міського інституту менеджменту й туризму.

КАРПЕНКО Олена Юріївна — кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри лексикології та стилістики англійської мови ОНУ.

КАРПЕНКО Юрій Олександрович — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ОНУ.

КРУПЕНЬОВА Тетяна Іванівна — кандидат філологічних наук, ст. викладач кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. університету.

МОСЕНКІС Юрій Леонідович — доктор філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету.

НЕМИРОВСЬКА Олександра Федорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. університету.

ОГРИНЧУК Олександра Петрівна — викладач кафедри української філології Тираспольського держ. університету.

ПАВЕЛКО Світлана Петрівна — ст. викладач кафедри української мови ОНУ.

САВРЕЙ Ольга Вікторівна — аспірантка кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. університету.

СЕНИК Ганна Володимирівна — викладач кафедри української мови ОНУ.

СТОЛЯРЕНКО Маргарита Віталіївна — викладач кафедри китайської, корейської та японської філології Інституту філології Київського національного університету.

ХРУСТИК Надія Михайлівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ.

ШОТОВА-НІКОЛЕНКО Ганна Василівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ.

ЗМІСТ

<i>Н. М. Хрустик</i> Асоціативність як засіб словотворення	3
<i>О. Ю. Карпенко</i> Індивідуальний топонімічний фрейм: дальші кола	10
<i>Г. В. Сенік</i> Прізвиська Наддністрянщини	22
<i>С. П. Павелко</i> Одиничні жіночі імена в іменнику Косова	30
<i>О. П. Огринчук</i> Особливості семантико-словотвірної типології онімів (на матеріалі ойконімів Івано-Франківської області)	41
<i>Ю. Л. Мосенкіс</i> До вивчення міфонімів “Слова о полку Ігоревім”	46
<i>М. В. Столяренко</i> Власні назви в японській поезії жанру хайку	49
<i>Н. Д. Калачева</i> Функции античных мифонимов в творчестве А. С. Пушкина ...	60
<i>Ю. О. Карпенко</i> Ще раз про гумористичний принцип включення онімів у художній текст	67
<i>Т. І. Крупеньова</i> Онімія повісті Марко Вовчок “Інститутка”	78
<i>О. Ф. Немировська</i> Топонімікон як актуалізатор художнього простору (на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський”)	83
<i>О. В. Савреї</i> Фунціонування фонових онімів у прозі Ольги Кобилянської	93

Е. В. Боєва

Онімна та безіменна системи у художньому тексті
(на матеріалі драматургії О. Олеся) 103

Г. В. Шотова-Ніколенко

Імена історичних осіб у романі Ю. Яновського
“Чотири шаблі” 113

Огляд ономастичних праць, одержаних редакцією [22-24] 120

Наші автори 130

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З ОНОМАСТИКИ**

Випуск 8

Збірник наукових праць

Українською і російською мовами

Відповідальний редактор **Ю. О. Карпенко**

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*

Технічні редактори: *Р. М. Кучинська, М. М. Бушин*

Здано у виробництво 12.11.2004. Підписано до друку 16.01.2005. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура “Таймс”. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7,91. Тираж 300 прим. Зам. № 766.

Видавництво і друкарня “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua

Записки з ономастики

З-324 Вип. 8: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. —
Одеса: Астропринт, 2005. — 136 с.
Укр. та рос. мовами.

З $\frac{460200000-018}{318-2005}$ Без оголош.

ББК 81.031.4я5
УДК 801.311/.313(066)

ДЛЯ НОТАТОК